

De dødes landskab

Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark

Beretning fra et colloquium i Ribe
19.-20. marts 2013

De dødes landskab

Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark

Redigeret af Pernille Foss & Niels Algreen Møller

Beretning fra et colloquium i Ribe
19.-20. marts 2013

Arkæologiske Skrifter 13

De dødes landskab – Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark

Udgivet af "Selskabet Arkæologiske Studier"

c/o Saxo-Instituttet, Københavns Universitet

Karen Blixens Vej 4, 2300 København S

I samarbejde med

Sydvestjyske Museer

Museet for Varde By og Omegn

Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev

Redaktion

Pernille Foss, Saxo-Instituttet

Niels Algreen Møller, Sydvestjyske Museer

Layout

Tine Lorange, Museet for Varde By og Omegn

Forsidefoto

Grav A33 på Hirsemarken, Rindum

Foto af Peter Helles Eriksen

Tryk

Reprocentret Grafisk

Humanistisk Fakultet

Distribution

PubliKom, Humanistisk Fakultet

Karen Blixens Vej 4

Udgivet med støtte fra

Sydvestjyske Museer

Museet for Varde By og Omegn

Museum Sønderjylland – Arkæologi Haderslev

ISSN: 0901-6732

ISBN: 978-87-89500-13-3

København 2015

Indhold

Forord	5
Forfatterliste	6
<i>Niels Algreen Møller & Per Ole Rindel</i>	
Ældre jernalders gravfund anno 2015 – en introduktion	7
 Del 1: Ældre førromersk jernalders tuegrave	
13	
<i>Scott Robert Dollar & Lars Grundvad</i>	
Tuesbøl. En tuegravplads ved Brørup fra ældre førromersk jernalder	15
<i>Tine Lorange</i>	
Det sakrale landskab ved Årre. Landskabets hukommelse gennem 4.000 års gravriter	21
<i>Per Ole Rindel</i>	
Tuegravpladserne fra førromersk jernalder ved Grøntoft	37
<i>Kamilla Fiedler Terkildsen</i>	
Gravpladsen Årupgård som kilde til social stratifikation i førromersk jernalder	51
 Del 2: Yngre førromersk og ældre romersk jernalders grave	
71	
<i>Lisbeth Christensen</i>	
Enderupskov – En sønderjysk gravplads fra romersk og ældre germansk jernalder	73
<i>Torben Egeberg</i>	
Store Skindbjerg og Lønhøjvej. To store gravpladser i Vestjylland.....	89
<i>Palle Eriksen</i>	
På kanten af livet – nye grave i Nørre Fjand	103
<i>Lene B. Frandsen</i>	
Lønne Hede-gravpladsen. Gammel sag – nye resultater	113
<i>Bente Grundvad</i>	
Gammelbygravene. En sen førromersk gravplads med urner og tidlige jordfæstegrave	123
<i>Steen Frydenlund Jensen</i>	
Krusborg – enkeltgårde med central gravplads fra ældre jernalder	131
<i>Signe Lützu Pedersen</i>	
Møllested Bro I – en sønderjysk gravplads fra ældre romersk jernalder med både mænd, kvinder og børn	145

Del 3: Gravformer og begravelsesritualer 155

Lise Harvig

Ændringer i ligbrændingsskikken mellem yngre bronzealder og ældre jernalder på Fyn – belyst ud fra det brændte knoglemateriale..... 157

Niels Haue

Gravformer og gravskik i Nordjylland i ældre jernalder 171

Mogens Bo Henriksen

Kenotafer, ødelagte grave eller ofringer?

Deponeringer og andre aktiviteter på ældre jernalders gravpladser 183

Niels Algreen Møller

Døde i de levendes verden. Vestjyske gravfund i kontekst..... 215

Palle Siemen

Ældre jernalders grave på Esbjerg Bakkeø..... 237

Del 4: Gravskikke og kulturkontakter 267

Xenia Pauli Jensen

Krig, kult og kontakter. Våbengrave og romersk militærimport i ældre jernalder 269

Mads Drevs Dyhrfeld-Johnsen

Fremkomsten af Charon-skikken i sydiskandinaviske grave i yngre romersk jernalder 283

Lene Heidemann Lutz

Farvel til fornemme familier. To jordfæstegrave fra sen yngre romersk jernalder fra Enderupskov i Sønderjylland og nogle tanker om gravskik i samfundets top 295

Forord

Vi præsenterer hermed publikationen af oplæggene fra colloquiet "Ældre jernalders gravskik i Sydjylland", som fandt sted i Ribe den 19.-20. marts 2013. Colloquiet var det andet af sin art, som med udgangspunkt i materialet fra ældre jernalder i Syd- og Vestjylland opsummerer museernes udgravninger og forskning gennem mere end et århundrede. De to dages fremlæggelser bød for os på inspiration, oplysning og erkendelse.

Emnet var denne gang gravformer og gravskik i en bred fortolkning. Kronologisk lå hovedvægten på førromersk og ældre romersk jernalder, og den geografiske ramme strakte sig over hele Jylland og Fyn, men med overvægt i det syd- og vestjyske område. Formålet var at præsentere museernes forskningsresultater af arkæologiske undersøgelser, som har fundet sted igennem snart 125 år – fra de første tuegrave blev udgravet i 1890'erne, til undersøgelser af et bredt udsnit af grave i 2000'erne. Navnlig de seneste årtiers udgravninger i stor skala har givet et materiale, der viser en langt større variation i gravskik og begravelsestradition end tidligere antaget. Det blev tydeliggjort gennem de 28 oplæg, som ikke alene gav status og præsentation af nytilkomne gravpladser, men også fremlagde nye teoretiske indfaldsvinkler og metodiske bearbejdninger af gammelkendte gravfund.

De 19 af oplæggene præsenteres her i skriftlig form, og vi håber dermed at kunne bringe noget af

inspirationen videre ud i det arkæologiske landskab, sammen med præsentationerne af hidtil upublicerede gravmaterialer. Publikationen indledes med en kort gennemgang og status for den arkæologiske forskning af gravfund og gravskik i Danmark generelt og Syd- og Vestjylland i særdeleshed. Dernæst følger de 19 artikler fordelt kronologisk og tematisk. Det første kapitel omhandler tuegrave og -pladser fra ældre førromersk jernalder, og dernæst følger et kapitel med grave fra yngre førromersk og ældre romersk jernalder. Det tredje kapitel er tematisk, og beskæftiger sig med gravformer og begravelsesritualer, og slutte­ligt vides perspektivet ud til gravskikke og kultur­kontakter i fjerde og sidste kapitel.

Publikationen er det 13. bind i serien Arkæologiske Skrifter, som redigeres og udgives af Saxo-Instituttet på Københavns Universitet. Serien udkommer som antologier i enkeltbind, og kan rekvireres på Saxo-Instituttet. Se kolofonen for nærmere oplysninger.

Med det er der kun tilbage at sige en stor tak. Tak til oplægsholderne og deltagere i colloquiet, tak til fagfællebedømmere og korrekturlæsere på skriftet her og ikke mindst tak til forfatterne for både de gode inspirerende artikler og deres store tålmodighed med processen. Vi håber, alle er tilfredse med resultatet.

Redaktionen
April 2015

Forfatterliste

Lisbeth Christensen

Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev
Mail: lich@museum-sonderjylland.dk

Scott Dollar

Museet på Sønderkov
Mail: sd@sonderskov.dk

Mads Drevs Dyhrfeld-Johnsen

Kroppedal Museum
Mail: mads.johnsen@kroppedal.dk

Torben Egeberg

Ringkøbing-Skjern Museum
Mail: te@arkvest.dk

Palle Eriksen

Ringkøbing-Skjern Museum
Mail: pe@arkvest.dk

Lene B. Frandsen

Museet for Varde By og Omegn
Mail: lbf@vardemuseum.dk

Bente Grundvad

Sydvestjyske Museer
Mail: ben10@sydvestjyskemuseer.dk

Lars Grundvad

Museet på Sønderkov
Mail: lg@sonderskov.dk

Lise Harvig

Moesgaard Museum
Mail: liseharvig@gmail.com

Niels Haue

Nordjyllands Historiske Museum
Mail: niels.haue@aalborg.dk

Mogens Bo Henriksen

Odense Bys Museer
Mail: mbhe@odense.dk

Steen Frydenlund Jensen

Sydvestjyske Museer
Mail: stj@sydvestjyskemuseer.dk

Xenia Pauli Jensen

Nationalmuseet
Mail: xenia.pauli.jensen@natmus.dk

Tine Lorange

Museet for Varde By og Omegn
Mail: tbl@vardemuseum.dk

Lene Heidemann Lutz

Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev
Mail: lelu@museum-sonderjylland.dk

Niels Algreen Møller

Sydvestjyske Museer
Mail: nieml@sydvestjyskemuseer.dk

Signe Lüttau Pedersen

Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev
Mail: sipe@museum-sonderjylland.dk

Per Ole Rindel

Saxo-Instituttet, Københavns Universitet
Mail: rindel@hum.ku.dk

Palle Siemen

Arkæolog
Mail: pallesiemen@hotmail.com

Kamilla Fiedler Terkildsen

Viborg Museum
Mail: kft@viborg.dk

Kenotafer, ødelagte grave eller ofringer?

Deponeringer og andre aktiviteter på ældre jernalders gravpladser

Mogens Bo Henriksen

Resumé

På enkelte fynske gravpladser fra romersk jernalder er der fundet våben, personligt udstyr og redskaber, der som regel efter afbrænding og evt. ødelæggelse har været nedgravet uden tilknytning til specifikke grave. På flere gravpladser er der også nedgravet lerkar og i et enkelt tilfælde dele af en Østlandskedel. De forskellige typer af deponeringer fra gravpladserne ses ofte publiceret som kenotafer eller ødelagte grave. Genstandenes håndtering og omstændighederne omkring deponeringerne har imidlertid deres nærmeste paralleller i offerfund fra bopladser og vådområder. Derfor er det nærliggende, at i hvert fald en del af deponeringerne fra gravpladserne også skal tolkes som ofringer, mens andre kan forstås som nedgravning af genstande, der blev betragtet som "forurenede" eller tabuiserede efter brug i begravelsesritualerne. Set i sammenhæng med andre anlægsspor fra gravpladserne (ligbål, dødehuse, veje, kogegruber mv.) afspejler deponeringerne, at gravpladserne ikke kun blev anvendt til begravelser, men at de tillige var en central scene for udøvelsen af en række ritualer med relation til dødekult.

Abstract

In some Funen cemeteries from the Roman Iron Age weapons, personal equipment and tools have been buried without connection to specific graves. In many cases the objects have been burnt and/or destroyed before the deposition. At several cemeteries deposits of clay pots and in one case parts of a Roman bronze cauldron have also been uncovered. These different types of deposits from the cemeteries are often published as cenotaphs or badly preserved graves. However, the handling of the objects and the circumstances of the deposits have close parallels in sacrifices from settlements and wetlands. Therefore, it is tempting to interpret at least some of the deposits from cemeteries as sacrifices, while others can be understood as the burial of objects which were considered "contaminated" or taboo. Seen in connection with other structures in the Roman period cemeteries (funeral pyres, mortuary houses, roads, cooking pits, etc.) the deposits reflect that burial sites were not used for funerals exclusively. They were central sites or scenes where a diversity of activities related to burial rituals and ancestor cult were exercised.

Indledning

Siden den arkæologiske videnskabs barndom har *graven* været opfattet som et lukket anlæg – en sluttet enhed – der var produktet af og målet for et kortvarigt hændelsesforløb, nemlig *begravelsen*. J.J.A. Worsaae opfattede således gravfund som det bedste udgangspunkt for at studere genstande, der har været anvendt sammen, på samme tid og måske endda i sammenhæng (Worsaae 1843, 60f; Rowe 1962, 134; O'Shea 1984). I naturlig forlængelse af denne udlægning blev gravpladsen opfattet som et periodisk anvendt og endeligt deponeringssted for samfundets afdøde medlemmer og evt. deres personlige udstyr. Det var et sted, hvor man, når omstændighederne krævede det, udførte afgrænsede og afsluttede

aktiviteter. Worsaaes opfattelse af graven tog utvivlsomt udgangspunkt i hans egen tid og det syn, man havde på begravelsen, graven og gravpladsen (læs: kirkegården) i midten af 1800-tallet. Hans præcise og væsentlige beskrivelse af gravfundenes betydning som kildegruppe har siden fungeret som et vigtigt metodisk begreb. *Men* samtidigt har det været en snærende ramme, der har skabt hindringer for at se grave og gravpladser som dynamiske fænomener og strukturer i oldtidens fysiske landskab og mentale univers.

En konsekvens af den worsaaeske tilgang til oldtidens grave og gravpladser har været, at alt, der ved undersøgelsen ikke umiddelbart har kunnet tolkes som sikre og sluttede gravfund, er forsøgt bortforklaret som forstyrrede anlæg

eller som anlæg/genstande uden relevans for gravlæggelserne. Dette afspejles meget tydeligt i utallige fremlæggelser af forhistoriske gravpladser, hvor oversigtstegninger er rensset for alt andet end sikre grave. Særligt aktuelt for dette studium ses det på oversigtsplanerne i Erling Albrechtsens katalogværk *Fynske Jernaldergrave bind I-V* (Albrechtsen *passim*). Kun undtagelsesvis er andet end grave vægtet på figurerne og i beskrivelserne; selv udgravningsområdets grænser er ofte udeladt, og man forhindres således i at få et mere overordnet indblik i gravpladsernes struktur og relation til det omgivende (kultur) landskab.

Graven og gravpladsen i et antropologisk perspektiv

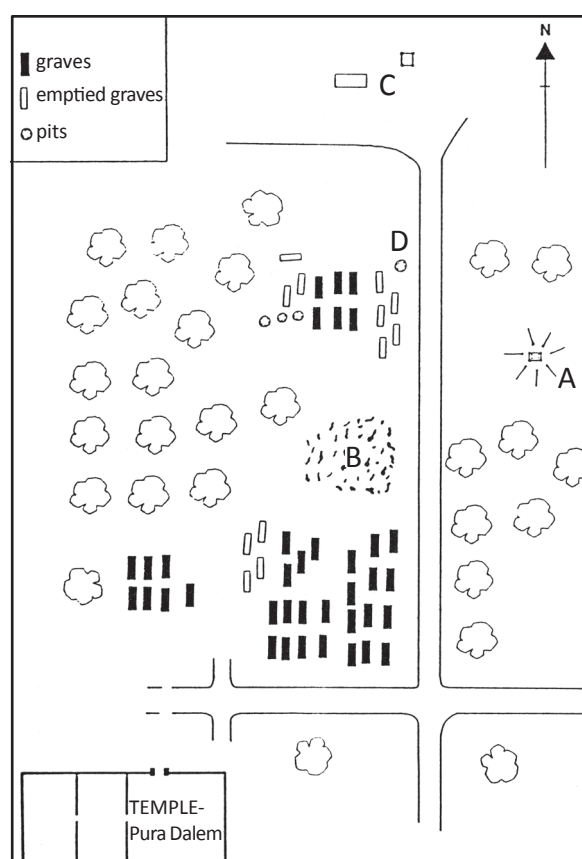
Brugen af gravpladser og begravelsesceremonier varierer nærmest uendeligt over tid og rum. I det følgende skal der gives to eksempler, der begge er fra nyere tid, men som repræsenterer to vidt forskellige måder at anvende graven og gravpladsen på.

På Worsaaes tid i midten af 1800-tallet og i det sociale miljø, hvor han befandt sig, var bebyggelsen (hjemmet) og gravpladsen (kirkegården) to adskilte fænomener; sidstnævnte var oven i købet omgivet af en mur, der udgjorde en fysisk og på mange måder også en mental barriere mellem de levende og de døde. Begravelsen kunne dog godt tage udgangspunkt i hjemmet i form af indledende og ikke-kirkelige ritualer, der kunne fortsætte hele vejen til kirkegården. Ritualerne kunne have privat såvel som kollektiv karakter (jf. Henriksen 2009a, 309ff). Ved eller snarere i kirken overtog præsten ritualerne, der kulminerede med den kirkelige handling og jordpåkastelsen. Kirkebygningen spillede en helt central rolle i de rituelle handlinger ved begravelsen såvel som ved senere lejligheder, hvor afdøde kunne erindres kollektivt ved navneoplæsning, ophængning af en mindetavle mv. Hverken i området omkring de enkelte grave eller på kirkegården som helhed var der opført særskilte bygninger, konstruktioner eller arealer til ceremoniel brug. Erindringshandling ved graven har haft privat karakter, men dog med en form for kollektivt udtryk i form af gravmonumenternes indskrifter. Selve graven har været betragtet som et forseglet rum, evt. i form af et mausolæum, hvor den døde skulle hvile uforstyrret til dommedag, og

gravstedet var således noget, man kun tilførte noget; det var ikke et sted, man fjernede noget fra.

I kulturer der praktiserer ligbrænding, kan ritualerne helt fra dødens indtræden og i et kortere eller længere tidsrum herefter være særdeles varierede og komplekse. Særligt velbeskrevne er de hindusistiske kremeringsritualer, der stadig praktiseres på Bali, og i det følgende skal der gives nogle eksempler på forløbet af en begravelseshandling, der er dokumenteret ud fra et etnoarkæologisk perspektiv i slutningen af det 20. århundrede (Downes 1999).

Ceremonien blev indledt med et optog fra afdødes hjem til begravelsespladsen, hvor liget var anbragt i en stor, tyreformet kiste, der blev båret og fulgt af et stort optog. Undervejs blev der foretaget ofringer til den afdøde, bl.a. af helligt vand, som kvinder bar i lerkar. Processionens mål var en kunstig jordhøj på gravpladsen (jf. figur 1 A), og

Figur 1: Balinesisk gravplads med forskellige aktivitetsområder: A: Høj til kremering; B: Mødding til affald fra kremeringen; C: Område til ceremonier efter kremeringen; D: Affaldsgruber. Området rummer endvidere et tempel til erindringsceremonier (efter Downes 1999).

her skulle kremeringen foregå. Bålopstablingen var afstivet med nedbankede træpæle, og over bålet var der opført en huslignende konstruktion af bambuspæle. Når afdøde var anbragt på bålet, blev helligt vand fra de medbragte lerkar hældt over liget, og dette fortsatte under kremeringsprocessen. Efterfølgende blev karrene smadret og trampet på. Efter kremeringens afslutning blev de hvidbrændte knogler samlet op fra det nedbrændte bål og lagt i krukker. De blev bragt til et særligt område på gravpladsen (Fig. 1 C), hvor benene blev vasket og lagt i et klædestykke. De midlertidige beholdere blev straks smadret. Efter forskellige ritualer blev de brændte knogler og offergaver placeret i en bambuskonstruktion, der blev sat ud i en flod, hvorfra det hele kunne sejle ud i havet, som altså var afdødes endelige hvilested.

Ved et besøg på kremeringshøjen dagen efter kunne der iagttages forkullede spor af stolper fra ligbålsstativet og fra overbygningen samt bålrester og skår af adskillige knuste lerkar. Ved et senere besøg var stedet ryddet op, og det sorterede materiale deponeret i gruber og på møddinger omkring højen (Fig. 1 B og D). Af faste strukturer var der kun den jordbyggede kremeringshøj og en tempelbygning, der blev brugt til mindehøjtidligheder i tiden efter begravelsen.

Den beskrevne proces var atypisk for kremeringerne på stedet, for under normale omstændigheder ville den afdøde først have været stedt til hvile i en jordfæstegrav, hvor liget ville have ligget i et tidsrum, indtil de efterlevende havde sparet sammen til en passende kremeringsproces. Hvis det ikke var muligt at skaffe disse midler, ville den døde krop imidlertid forblive i jordfæstegraven til evig tid. Gravpladsen omfattede således både egentlige jordfæstegrave og midlertidige men nu tømte jordfæstegrave. Brandgrave var der derimod ingen af!

Det er tankevækkende, hvor kompleks en 1900-tals hindubegravelse på Bali er i forhold til en protestantisk begravelse i 1800-tallets Danmark. Først og fremmest startede ritualerne allerede på vej til ceremonien, hvor liget skulle hvile foreløbigt før kremeringen, og dernæst fulgte endnu flere stadier, hvoraf kremeringen kun er en mindre, men dog meget spektakulær del. Det var nemlig ved den lejlighed, at afdøde blev transformeret fra et fysisk individ til en af forfædrenes

sjæle. Nok så tankevækkende er det, at ligresterne og offergavernes endelige destination ikke var på det, vi vil betegne som gravpladsen, men i virkeligheden på et sted, som i princippet var bestemt af vind- og strømforhold! Man kan altså tale om en begravelse i flere etaper, og i nogle tilfælde kan den endog have strakt sig over flere år. Ydermere fungerer gravpladsen kun en kort overgang som scene for på forhånd fastlagte og ret alsidige ritualer, og i den ideelle verden har den ikke fungeret som selve det sted, hvor den døde skulle finde sit sidste hvilested. Den balinesiske gravplads må derfor defineres som et dynamisk sted – og graven nærmest som ikke eksisterende, i hvert fald ikke i fysisk forstand.

Det arkæologiske syn på graven

I 1800-tallet, hvor den videnskabelige arkæologi var i udvikling, var der fokus på at definere, kategorisere og typologisere genstande, anlæg og strukturer (f.eks. Thomsen 1836, 27ff; Worsaae 1843; Müller 1897). I forsøget på at beskrive generelle regler og systemer blev skellet mellem de forskellige kategorier af arkæologiske levn kunstigt skarpt; med andre ord: En gravplads var *per se* en gravplads og en boplads var *per se* en boplads. Nyere arkæologiske undersøgelser såvel som nye analyser af ældre fund viser imidlertid, at det ikke altid er muligt at opretholde en knivskarp adskillelse mellem de overordnede kategorier af arkæologiske levn. Ligeledes har det vist sig, at tolkningen af de formationsprocesser, der har skabt det, vi definerer som grave og gravpladser, ofte kan være forbundet med store udfordringer. Det skal der gives nogle eksempler på i det følgende.

Efterhånden som man i løbet af 1800-tallet begyndte at foretage systematiske undersøgelser af grave og gravhøje, blev det klart, at arkæologen ikke altid afdækkede et anlæg, der havde henligget urørt siden begravelsen. Særligt tydeligt var det ved 1820-21-undersøgelsen i Jellings nordhøj, hvor det kunne konstateres, at der havde været indbrud i det træbyggede gravkammer (Krogh 1993). Det var nærliggende at tolke sådanne gravåbninger som et udtryk for plyndring med vinding for øje, og denne holdning kom til at præge synet på genåbnede grave i generationer.

Med Poul Kjærums fremlæggelse af resultaterne fra udgravningen ved megalitgraven Jordhøj blev det erkendt, at graven – *in casu* en neolitisk jættestue – kunne være et dynamisk sted, hvor man både anbragte lig og gravgods, men hvorfra man også fjernede ting til brug i andre sammenhænge (Kjærum 1970). Denne tilgang er undersøgt nærmere og perspektiveret ved senere undersøgelser af megalitgrave såvel som relaterede anlæg og strukturer. I den forbindelse er det blevet klart, at ikke kun genstande, men også knogler eller ligdele har været fjernet fra gravene til brug i andre sammenhænge (f.eks. Kaul 1994; Andersen 1997, 311ff).

Det var således ikke mindst undersøgelserne af de neolitiske anlæg, der åbnede for diskussionerne om, at gravåbninger kunne have andre formål end plyndring, men det er først ret sent, at denne erkendelse er inddraget ved tolkningen af genåbnede grave fra senere perioder. I jernalderkontekst var fremlæggelsen af de mange plyndrede grave på Slusegård-gravpladsen et gennembrud for forståelsen af denne praksis (f.eks. Lind 1991, 43ff). I dag er det veldokumenterede materiale, der er til rådighed, så omfattende, at det er klart, at gravåbninger har en vid udbredelse kronologisk såvel som geografisk, og at plyndring blot er én af flere årsager til at gennemføre denne handling (f.eks. Jankuhn *et al.* 1978; Krogh & Leth-Larsen 2007, 267ff; Henriksen 2009a, 38).

Med Harald Andersens fremlæggelse af en række gravhøje uden sikre gravanlæg blev der øget fokus på, at det arkæologen definerer som en grav eller en gravhøj, kan være et symbolsk fænomen mere end et fysisk deponeringssted for en afdød og evt. dennes ejendele. Harald Andersen bemærkede, at disse ”tomme høje” ikke sjældent kan dateres til jernalderen (Andersen 1951, 117ff). Man kan sige, at denne konstatering åbnede for diskussioner om, hvorvidt det vi benævner som grave, virkelig altid (kun) er grave! (jf. Kaliff 2005).

I den arkæologiske litteratur fra de sidste årtier kan man se spredte eksempler på, at man ved undersøgelser af danske gravpladser fra yngre bronzalder og jernalder har fundet genstande og anlæg, som normalt ville blive klassificeret som bopladsrelaterede, men som er tolket i relation til gravene (f.eks. Henriksen 1992; Hornstrup 1999, 125; Runge 2010, 90f). Fremlæggelserne har en

konstaterende mere end forklarende karakter, og kun sjældent har man diskuteret disse anlæg i specifik relation til gravene (Hansen *et al.* 1995, 81, 191; Diinhoff 1997; Ejstrud & Jensen 2000, 19). Endnu sjældnere er disse fund problematiseret i et større perspektiv (Kaliff 1997, 43ff, 102ff).

Diskussioner om de klassiske definitioner af de forskellige grupper af fortidslevn såvel som af graven som sluttet fund er helt sikkert på et indledende stadium. Det samme gælder debatten om selve gravpladsens rolle i det forhistoriske (kultur)landskab og i den kultiske praksis. Denne artikel skal ses som et bidrag til disse diskussioner, idet den tager udgangspunkt i en række genstande og fundkomplekser, der er afdækket på fynske gravpladser fra romersk jernalder. Materialet er fremkommet under forhold, der vanskeliggør en indplacering i den traditionelle definition af gravanlæg; omvendt synes det at være indiskutabelt, at fundene skal ses i relation til gravpladserne og gravene.

Bregentved-gravpladsen – våben mellem grave

I 1912 undersøgte Nationalmuseet 55 brandgrave fra B2-C3 på ejendommen Bregentved ved Ringe på Midtjylland (Albrechtsen 1956 nr. 74; 1968 nr. 53). Ud over grave fandtes en række deponeringer af våben og personligt udstyr, som udgraveren Gustav Rosenberg ikke med sikkerhed kunne knytte til bestemte grave.

I slutningen af 1987 viste en besigtigelse, at gravpladsens fulde udstrækning ikke var nået ved 1912-undersøgelsen, for efterårets pløjning af området havde berørt flere brandgrave. I årene 1988-91 blev der derfor af forfatteren gennemført en totalundersøgelse af gravpladsen, og herved afdækkedes et større antal brand- og jordfæstegrave fra B2-C3/D1. Endvidere fandtes igen samlinger af våben og andet udstyr uden relation til specifikke grave. Da både Rosenbergs fund og deponeringerne fra efterundersøgelsen hidtil kun har været fremlagt sporadisk, følger her en mere detaljeret præsentation af fundgruppen (jf. Albrechtsen 1968, 85; Henriksen 1989; 1991a; 2009a, 383f).

Deponeringer fra 1912-undersøgelsen

Ved Rosenbergs undersøgelse fremkom der to koncentrationer af nedgravede metalgenstande i den nordvestlige del af det undersøgte område,

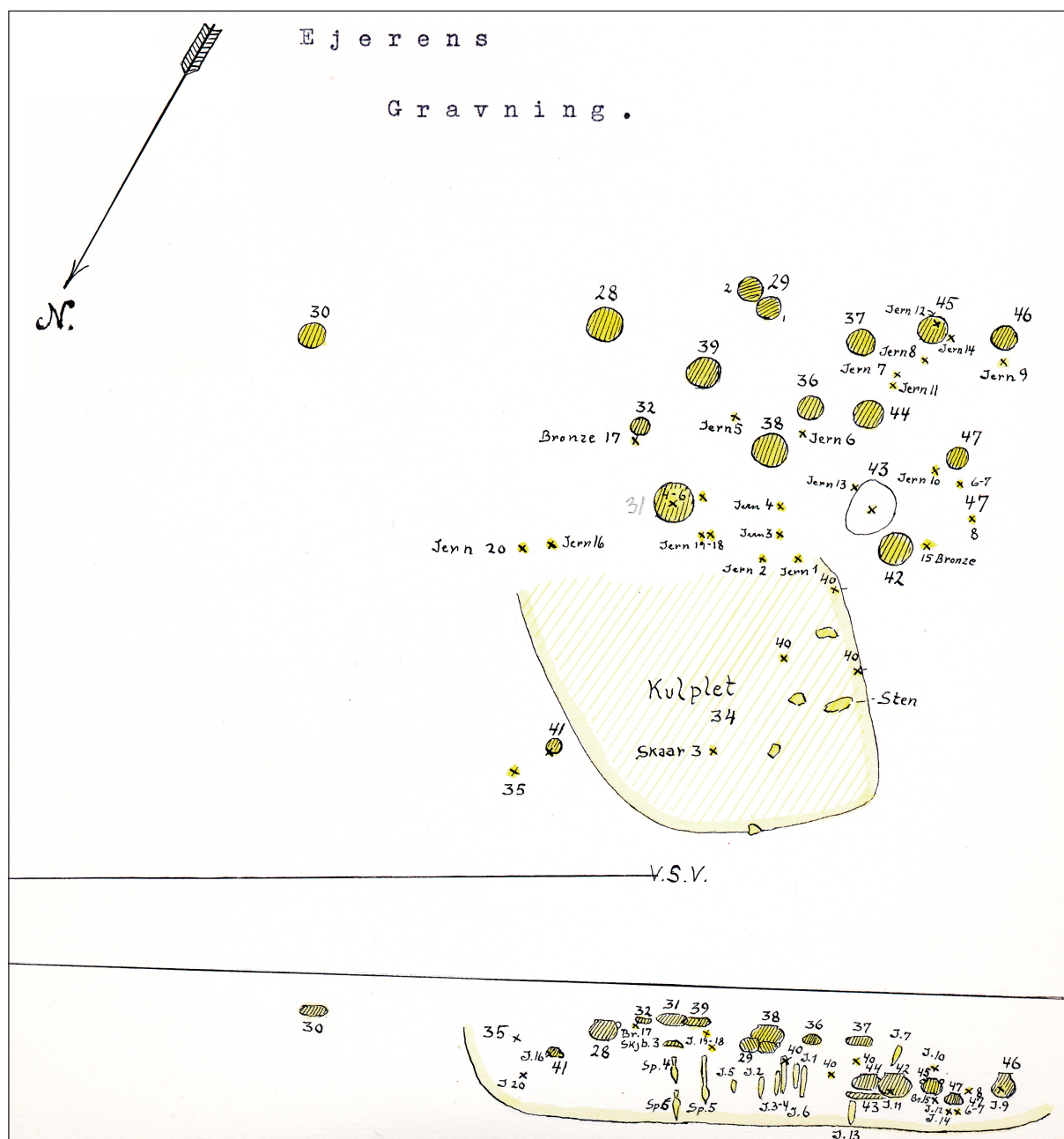
Figur 2: Bundter af våben mellem grave på Bregentved-gravpladsen, afdækket ved Rosenbergs undersøgelse i 1912. Foto: Gustav Rosenberg.

nemlig ved gravene 31 og 32 (jf. Albrechtsen 1968, Fig. 31). Materialet fra de to koncentrationer er gennemgået af E. Albrechtsen (1968, 85), mens J. Ilkjær (1990, 377 nr. 555) kun har behandlet de genstande, der fandtes under grav 31, idet han tydeligvis opfatter dem som knyttet til graven. I begge tilfælde er gennemgangen dog sket uden forudgående konservering eller røntgenfotografering af jernsagerne. Derfor er det vanskeligt at danne sig et præcist overblik over, hvad og hvor meget deponeringerne egentligt indeholder, men et forsøg, der udelukkende er baseret på beskrivelserne i Nationalmuseets protokoller og kun omfattende deponeringene med våbenudstyr, er tidligere publiceret (Henriksen 2009a, bilag 11a).

Ca. 10 cm under urnen i grav 31 var jorden rustbrød, hvilket viste sig at være forårsaget af en samling af jerngenstande. Disse genstande fordelte sig på to selvstændige koncentrationer, der bestod af hhv. en (eller evt. to) skjoldbuler

og to lancespidser samt skjoldbule og -håndtag, lancespids og kniv. Genstandene var ildpåvirkede og skjoldbulerne bevidst ødelagte. Endvidere var lancespidserne anbragt lodret med odden nedad. Deponeringerne kan på baggrund af lancespidserne dateres til C1b (Ilkjær 1990, 377 nr. 555).

Omkring og under urnegrav 32, men uden klar sammenhæng med denne, blev der registreret et fyldskifte, der strakte sig indtil 3-4 m væk fra graven og ned til en dybde af 1,25 m (Fig. 2 og 3). Inden for dette areal fandtes en snes steder med enkeltstående objekter eller klynger af metalgenstande. 16 af disse indeholdt våbenudstyr i form af skjoldbeslag, lanse- og spydspidser samt sværd. Hertil kommer knive, bøjlesakse, bælteudstyr, hvæssesten, pincet og en jernkam. Især de læn- gere objekter var hamret ned i undergrunden, og det var i nogle tilfælde gjort således, at de stod i direkte forlængelse af hinanden. I hvert fald jerngenstandene var ildpåvirkede, og genstandene var

Figur 3: Rosenbergs tegning fra 1912-udgravningen med deponeringer i plan og snit.

Bemærk, at nord er nedad. Tegning: Gustav Rosenberg.

for en dels vedkommende ødelagt eller overbrudt. I nogle tilfælde var kun dele af en genstand deponeret, og der synes at være sket deponering af dele fra samme genstand i flere klynger. Den hårdhændede håndtering af våben og redskaber samt den manglende konservering medfører, at det ikke er muligt at lave en præcis opgørelse over antallet

af enkeltgenstande (jf. Henriksen 2009a, bilag 11a).¹ Deponeringen dateres til C1.

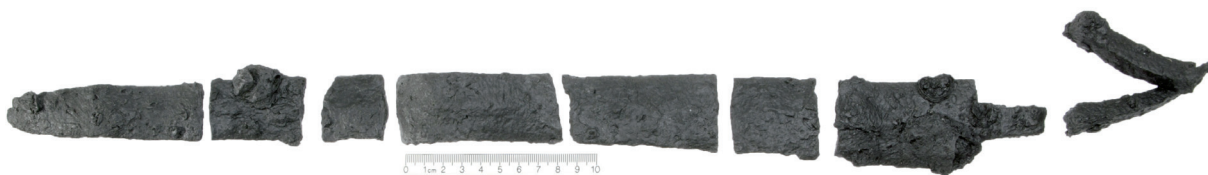
Deponeringer fra 1988-undersøgelsen

Undersøgelsen i 1988 bestod af en søgegrøft, der havde til formål at afklare gravpladsens udstrækning og bevaringstilstand. I den nordlige del

1. Antallet af genstande i Nationalmuseets protokol og i Albrechtsens katalog (1968, 85) stemmer ikke overens, hvilket understreger behovet for en gennemgang af materialet efter nykonservering.

Figur 4: Spydspidsen og det sammenbukkede sværd fra deponering AS efter konservering. Foto: Jørgen Nielsen.

Figur 5: Det intakte tveæggede sværd i nedgravningen AS. Foto: Mogens Bo Henriksen.

af undersøgelsesområdet viste der sig at være et indtil 30 cm tykt sandflugtslag, som var aflejret omkring en skelvold, der var sløjftet i årene efter Rosenbergs undersøgelse. Sandflugtslaget havde beskyttet de underliggende anlæg mod fuldstændig bortpløjning; til gengæld var det en udfordring at gøre iagttagelser i det bioturberede sand, som også prægede undergrunden. Som en konsekvens heraf blev der systematisk anvendt metaldetektor ved fladeafgrøningen, og dette førte til lokaliseringen af nogle ellers vanskeligt erkendbare deponeringer, før de blev beskadiget af gravemaskine og skovl. Det var således muligt at gøre nogle meget detaljerede iagttagelser i forbindelse med deponeringernes fremdragelse, og derfor skal fundene fra 1988-undersøgelsen beskrives mere udførligt her.

Anlæg AS bestod af en antagelig helt lodretstående, ca. 35 cm lang spydspids, der var placeret i en ca. 35 cm dyb og diffus nedgravning (Fig. 4). Under spydspidsen, og muligvis i direkte forlængelse af denne, fandtes et fragment af klingens fra et smalt tveægget sværd, og herpå sad et mindre fragment af en skjoldbule. Ca. 45 cm fra denne samling af jerngenstande og muligvis indeholdt i den samme nedgravning fandtes et intakt tveægget sværd, der var sammenbukket 5-6 gange (Fig. 4 og 5). Alle genstande i deponeringen bar præg af at have været brændt, og alle havde efterfølgende været udsat for ødelæggelse i et eller andet omfang. Spydspidsens dølle var således hamret flad, og både den intakte og den partielt nedlagte sværdklinge var sammenbukket før deponeringen; det ene sværd og skjoldbullen var endvidere nedlagt *pars pro toto*. Deponeringen AS kan på baggrund af spydspidsen dateres til C1b.

Ca. 1,1 m syd for det sammenbukkede sværd i deponering AS fremkom deponering AZ, der blev

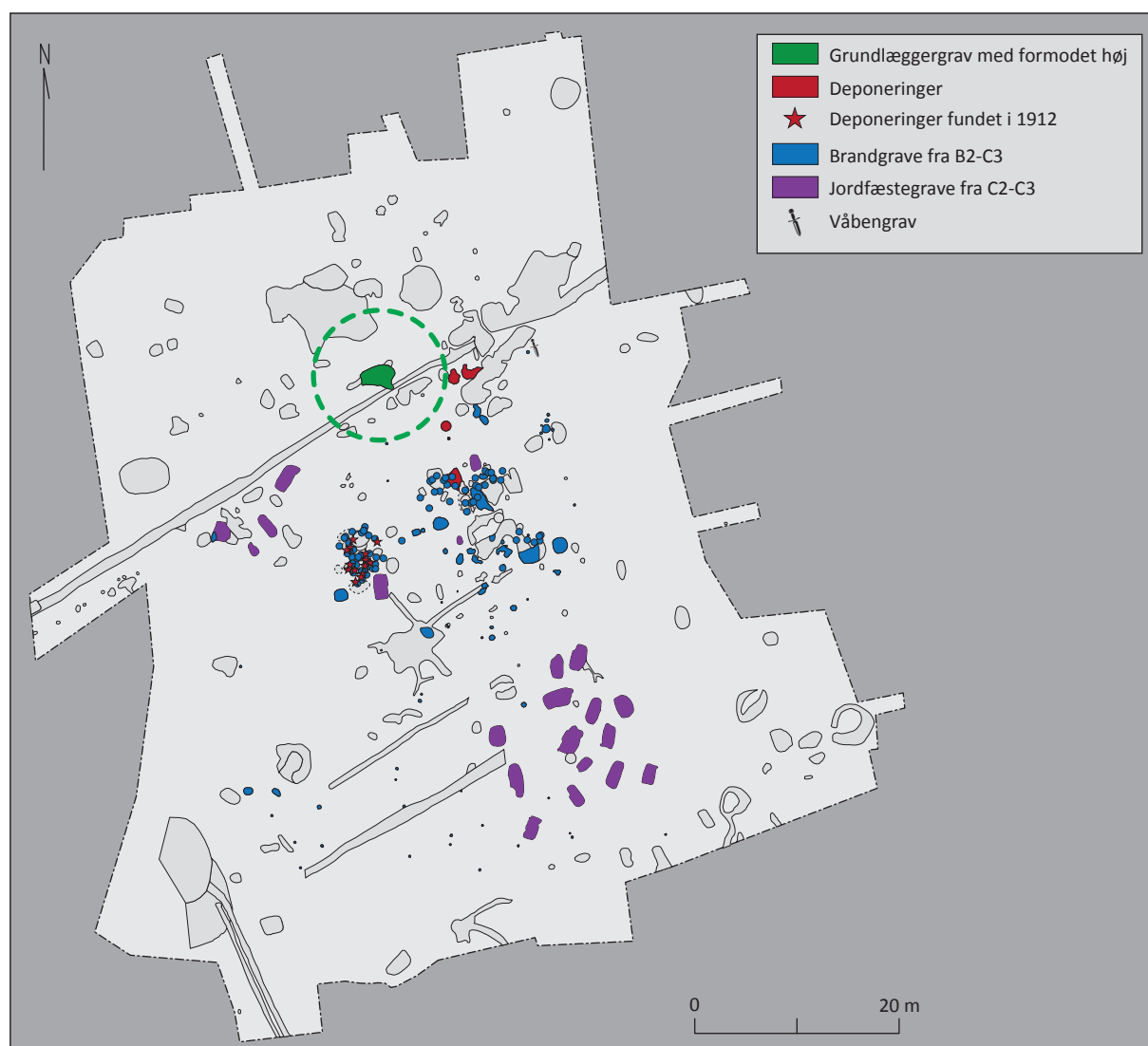

Figur 6: Sammenrustede skjoldbullenitter fra deponering AØ. Foto: Jørgen Nielsen.

lokaliseret med metaldetektor, idet der ikke var tydelige spor af en nedgravning. Deponeringen bestod af en bøjlesaks, der var lodret nedstukket eller nedbanket i undergrunden. Før deponeringen var saksen vredet rundt, således at bladens rygge var vendt mod hinanden, og mellem bladene var der placeret en barreformet hvæssesten af finkornet sandsten. Mellem stængerne i saksens bøjle fandtes dele af en sammenbøjjet, bredbladet enægget kniv. Alle genstande var ildpåvirkede og for jerngenstandenes vedkommende altså også udsat for destruktion. Deponering AZ kan ikke dateres mere præcist end romersk jernalder.

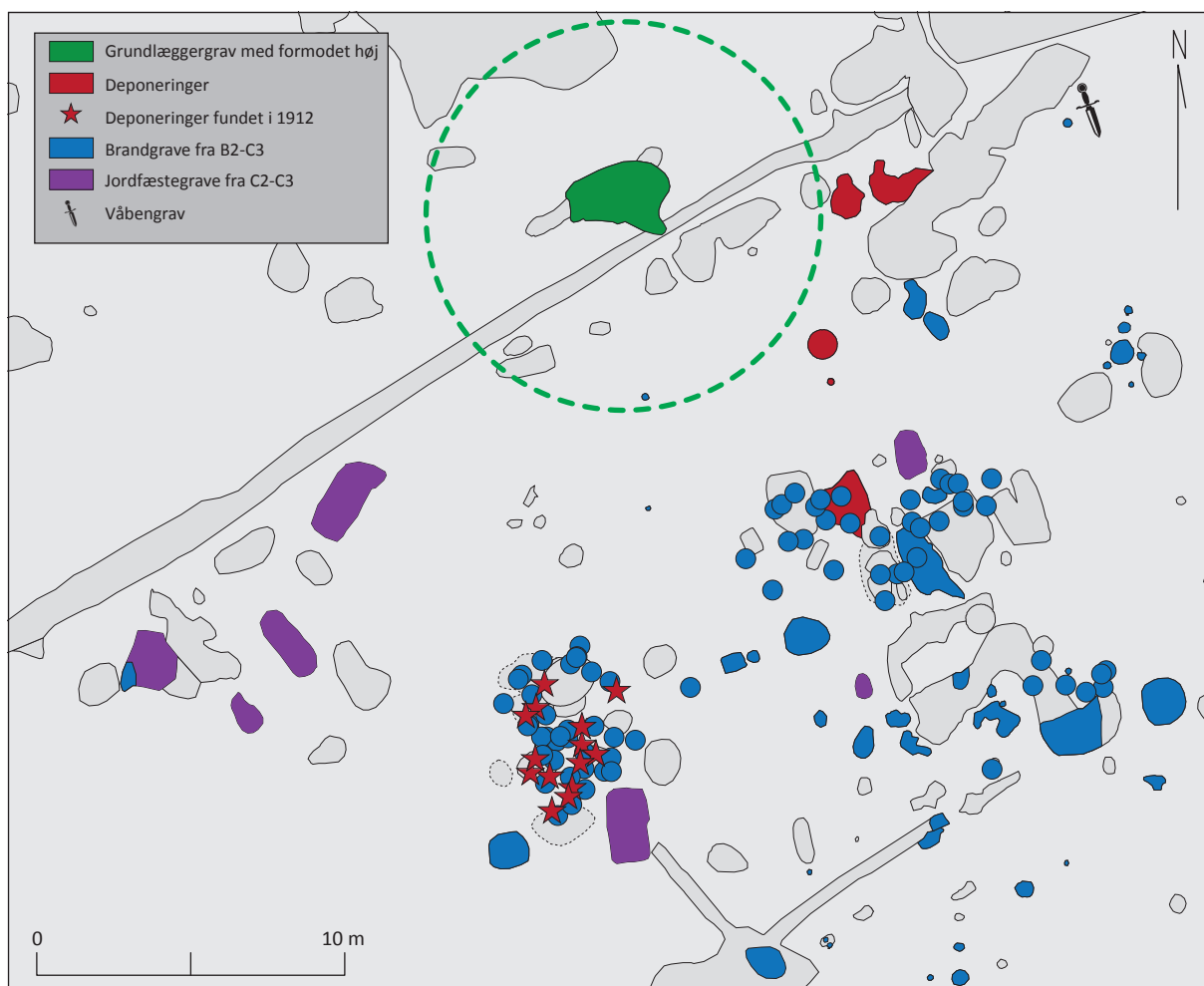
Ca. 5 m nordnordøst for AS og AX fandtes det uregelmæssige og ca. 1,45 × 1,2 m store og indtil

ca. 40 cm dybe fyldskifte AØ. I overfladen lå flere små stykker jern, et glasskår samt få spredte skår og lidt brændt ben. Skårene dateres til sen førromersk jernalder, og disse samt benene hidrører utvivlsomt fra en ældre og omgravet brandgrav uden sammenhæng med jerngenstandene. Glasskårets datering er mere usikker; det kan dog ikke udelukkes, at det er fra romersk jernalder, men da området var stærkt præget af dyregange, er det ikke umuligt, at det er kommet ned i gruben med hjælp fra et gravende dyr. Konserveringen afslørede, at de mange mindre jernstykker, der lå spredt i gruben, stammede fra en – eller evt. flere – skjoldbuler med tilhørende nitter (Fig. 6) samt et par led fra en jernkæde uden kendt funktion. Genstandene var ildpåvirkede og

Figur 7a: Oversigtsplan af undersøgelserne på Bregentved-gravpladsen i 1912 og 1988-91.

Tegning: Gustav Rosenberg, Mogens Bo Henriksen og Kristine Stub Precht.

Figur 7b: Detailudsnit af undersøgelse på Bregentved-gravpladsen i 1912 og 1988-91.
Tegning: Gustav Rosenberg, Mogens Bo Henriksen og Kristine Stub Precht.

havde tydeligvis været udsat for voldsom ødelæggelse, før de blev placeret spredt i gruben. Skjoldbulenitterne dateres til B2-C1.

Bregentved-gravpladsens våbendeponeringer

Efter 1988-92-undersøgelserne har det været muligt at identificere Rosenbergs udgravningsfelt, og således er det her muligt for første gang at fremlægge en samlet plan over Bregentved-gravpladsen (Fig. 7a og 7b).² Det kan således fastslås, at gravpladsen tager udgangspunkt i en stenbygget jordfæstegrav, der har været anlagt på gravpladsområdets højeste del i B2. Fra den med importbronzer og gulfingerring udstyrede jordfæstegrav (jf. Henriksen 2009a,

bilag 13) har gravpladsen spredt sig i vifteform mod syd. I tiden frem til slutningen af 4. århundrede blev der anlagt mindst 160 grave, hvoraf langt hovedparten er brandgrave fra yngre romersk jernalder. De ældste grave fra B2/C1 og C1 fandtes fortrinsvis nær den stenbyggede jordfæste-grav i gravpladsens nordlige del, og det var også her deponeringerne blev afdækket. Umiddelbart omkring jordfæstegraven var der imidlertid ingen grave, og afstanden til den nærmeste deponering (AØ) var ca. 6 m. Det er fristende at tolke den fundtomme zone omkring "stiftergraven" som et udtryk for, at denne har været dækket af en høj, hvis diameter næppe har overstegt 15 m.

2. IT-arkæolog Kristine Stub Precht, Odense Bys Museer, takkes for en stor indsats med at sammenkoble Rosenbergs felt med de senere undersøgelser på stedet. En tidligere publiceret oversigtsplan (Henriksen 1991a) har vist sig at være forkert, da den beror på en fejltolkning af Rosenbergs beskrivelse af målesystemet ved 1912-undersøgelsen.

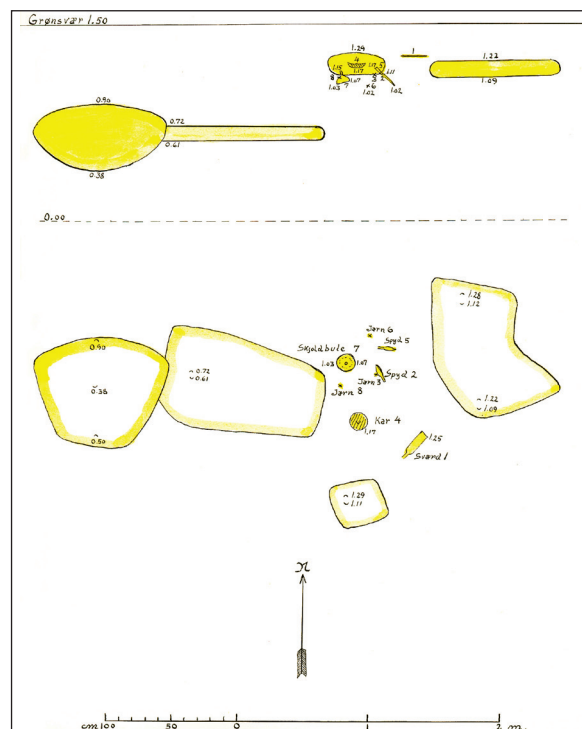
Figur 8: Grav GS i snit med urne og til venstre for denne skjoldbule og -håndtag samt dele af en kniv.
Foto: Mogens Bo Henriksen.

Når man sammenholder fundene fra 1912- og 1988-udgravningen på Bregentved-gravpladsen er der fremkommet 18 deponeringer med våben og evt. personligt udstyr samt fire deponeringer, som udelukkende indeholdt redskaber og personligt udstyr i form af knive og/eller sakse mv. (Henriksen 2009a, 436). Dette skal ses i forhold til, at der kun er fremkommet en enkelt regulær våbengrav, hvor udstyret, skjoldhåndtag, skjoldbule og en kniv, var placeret umiddelbart ved siden af urnen (Fig. 8) (Henriksen 2009a, bilag 11a, grav GS). Endelig fandtes en 17,9 cm lang og kraftig kniv deponeret i skråt nedstukket tilstand under en benhob (Henriksen 1989, Fig. 6). Det kan ikke afgøres, om de to fænomener hører sammen, ligesom benhobens datering ikke kan indsnævres. Placeringen på gravpladsens nordligste del kunne pege på en datering til den tidlige del af yngre romersk jernalder, hvilket ikke modsiges af gravtypen. Kniven, der tilhører Henriksens type 1b, har lighed med de kraftige "kampknive", der kendes fra både grave og krigsbytteofferfund (jf. Henriksen 2009a, 170; Fig. 146). Anlægget har således elementer til fælles med de egentlige våbengrave såvel som med deponeringerne.

Våbendeponeringer fra andre fynske gravpladser

Deponeringerne fra Bregentved står ikke isoleret, idet der på andre fynske romertidsgravpladser er fremkommet våbenudstyr mv. under tilsvarende

omstændigheder. Det nærmeste fund stammer fra Røgnehøj-gravpladsen, der ligger blot 2,3 km nordøst for Bregentved. I den vestlige periferi af gravpladsen fandtes to uregelmæssige stenlægninger og en ca. 1 m stor sten liggende i forlængelse af hinanden, men med et ca. 80 cm langt mellemrum mellem stenlægningerne. Syd herfor fandtes en mindre stenlægning. I frirummet mellem stenforekomsterne, der lå i forskellige dybder, fandtes flere jerngenstande samt dele af to lerkar spredt horisontalt over et ca. 0,1 × 0,5 m stort areal (Fig. 9). Mod sydøst lå grebdelen af et tveægget sværd, og 40 cm nordvest herfor stod underdelen af et lerkar. Ca. 40 cm nordnordøst for karret lå en lansespids, og knap 20 cm vestnordvest herfor stod en skjoldbule med spidsen opad. 25 cm nordøst for denne fandtes en spydspids, der stod skråt nedstukket i undergrundsandet. Spredt mellem disse genstande lå et par ubestemmelige jernblikstykker samt et muligt remspænde og skår af et lerkar, der næppe er

Figur 9: Plan og snit af våbendeponeringen "grav 15" på Røgnehøj-gravpladsen (efter Th. Thomsens udgravningsberetning).

3. Ifølge Albrechtsen (1968:90 grav 15) var jerngenstandene bortkommet ved hans gennemgang af Røgnehøj-gravpladsen, mens jeg har haft mulighed for at se dem i Nationalmuseets magasin i april 2011.

Figur 10: Fragmenteret sværd, skjoldbule, spydspids og lancespids fra våbendeponering på Røgnehøj-gravpladsen. Foto: John Lee, Nationalmuseet.

identisk med den førnævnte karunderdel.³ Alle genstande, herunder lerkarskårene, var ildpåvirkede, og mens sværdet og de mindre jerngenstande tydeligvis var overbrudte, var lancespiden og spydspidsen blot bøjet, førstnævnte mest (Fig. 10). Albrechtsen (1968, 90) har tolket anlægget som en mulig jordfæstegrav, men anlæggets struktur og især håndteringen af genstandene taler klart imod denne tolkning. Omvendt viser fraværet af brændte ben, at der ikke er tale om en brandgrav. Derimod har hele komplekset så stor lighed med deponeringerne fra Bregentved, at det er relevant at tolke dem på tilsvarende vis. Også i dette tilfælde er dateringen C1.

Ved fladeafdækning på den sydøstlige udkant af Lundevej-gravpladsen knap 6 km sydvest for Bregentved er der fundet et sammenrustet bundt af to lancespidser og en kniv (Fig. 11). Lancespidserne fandtes stående næsten lodret og tæt sammen, og mellem disse sad en fastrustet enægget jernkniv. På trods af omhyggelig fladeafrensning omkring fundstedet fremkom ingen antydninger af, at der har været en grav på stedet.⁴ Genstandene har været brændt før deponeringen, og den bevarede lancespids daterer fundet til C1 (Henriksen 2009a, 439).

I kanten af en jordfæstegrav på den lange-landske Stengade II-gravplads var der gravet en kedelformet grube med en diameter på 70 cm og en dybde på 40 cm. I gruben stod et tveægget sværd nedbanket, således at odden gik ned

i undergrunden under anlægget. Ca. 20 cm fra sværdklingen stod en lancespids, ligeledes i lodret position. Begge dele var ildpåvirkede, og fundet dateres til B2 (Ilkjær 1990, 38 nr. 696). Enkelte brændte ben i grubens top og i muldlaget herover antyder, at en benhob kan være bortpløjet, således at anlægget repræsenterer en grav, hvorunder våbenudstyret har været deponeret (Skaarup 1976, 53). Det kan dog heller ikke udelukkes, at der er tale om en egentlig våbendeponering.

Ved undersøgelsen af den nordøstfynske Nyløkkegård-gravplads fandtes en dupsko af type Novaesium i en grube mellem gravene på gravpladsens nordlige del. Gruben indeholdt kun denne ene genstand, der dateres til C1, og da intet peger på, at der skulle være tale om en grav, er det muligt, at anlægget kan repræsentere en deponering (Henriksen 2009a, 362; Fig. 88).

For fuldstændighedens skyld skal det nævnes, at der fra gravpladserne Gultved (Albrechtsen 1968, nr. 59) og Fraugde (Albrechtsen 1968, nr. 38) foreligger større samlinger af jernredskaber og våbenudstyr

Figur 11: Sammenrustet lancespids og enægget kniv fra Lundevej-gravpladsen. På lancespidsens dørre sidder rester af en nu bortkommet lancespids. Foto: Asger Kjærgaard.

4. Selv om gravpladsen er fuldstændigt fremlagt af Erling Albrechtsen (1954 nr. 19, 1956 nr. 82; 1968 nr. 65), nævnes denne deponering ikke. Det er utvivlsomt også årsagen til, at deponeringen ikke er medtaget i senere arbejder om jernalderens våbenfund (dog Henriksen 2009b, bilag 11a). Fundet og fundomstændighederne er imidlertid beskrevet i Poul Helweg Mikkelsens beretning fra undersøgelsen.

uden præcise fundoplysninger. Især genstandenes mængde antyder, at de kan stamme fra deponeringer snarere end fra grave. Også disse fund dateres til begyndelsen af yngre romersk jernalder.

De fynske deponeringer

Nedgravede og nedstukne metalgenstande uden tilknytning til specifikke grave er med sikkerhed påvist på de tre midtfynske romertidsgravpladser Bregentved, Røgnebjerg og Lundehøj, mens mulige deponeringer kendes fra et par andre pladser. Deponeringerne har mange elementer tilfælles med brandgravene fra B2-C1, men også nogle træk, der adskiller sig fra disse.

I det omfang våbendeponeringerne kan dateres snævert, tilhører de tiden fra overgangen B/C til C1b, og dermed er de samtidige med den sidste "bølge" af fynske våbengrave fra romersk jernalder (Henriksen 2009a, Fig. 189). Deponeringer, der kun består af redskaber mv., er ofte vanskelige at datere præcist, men på grund af fundomstændighederne er det sandsynligt, at de er begrænset til samme korte tidsrum som våbendeponeringerne.

For våbendeponeringernes vedkommende ser det ud til at være et gennemgående træk, at de er placeret i gravpladsernes periferi. På Bregentved-gravpladsen er dette særligt tydeligt, idet deponeringerne ligger samlet i en klynge i den nordvestlige udkant nær den høj, der har dannet udgangspunkt for gravpladsen. Dette mønster genfindes ikke i de samtidige våbengrave, der typisk findes spredt på gravpladsen blandt de samtidige grave (f.eks. Henriksen 2009a, Fig. 169).

Det er fælles for de deponerede genstande, at de har været placeret i lave gruber eller ligefrem hamret ned i undergrunden i skrå eller lodret position. Denne handling har forudsat inddragelse af en slagsten, en økse eller en hammer. Tilsvarende redskaber samt et fast underlag i form af f.eks. en amboltsten har også været anvendt i forbindelse med den sammenbukning, bøjning af odden, fladhamring af døller og overbrydning, som har været udført på flere af genstandene. En forudsætning for, at dette har kunnet udføres, var at jerngenstandene først var udglødet, hvilket kan være sket i forbindelse med en kremation. Behandlingen af genstandene – herunder nedlæggelse *pars pro toto* – svarer således helt til

håndteringen af udstyret i de samtidige brandgrave, i særdeleshed våbengravene (Henriksen 2009a, 89ff).

Også sammensætningen af udstyret i våbendeponeringerne har mange ligheder med de samtidige våbengrave, der på Fyn næsten altid er brandgrave. Tveæggede sværd, lanse- og spydspidser samt skjoldbeslag er således repræsenteret, og våbentyperne og -sættene svarer til de våbenudstysgrupper, der er defineret på baggrund af inventaret i fynske våbengrave fra ældre og tidlig yngre romersk jernalder (jf. Henriksen 2009a, 208ff). De genstande, der ledsager våben i deponeringerne, har også paralleller i våbengravene. Det drejer sig især om store enæggede knive, bøjlesakse og hvæssesten. Halvmåneformede knive, som er almindelige i våbengrave frem til B2, er endnu ikke påvist i deponeringerne, hvor de måske af kronologiske årsager er erstattet af svajede knive af Henriksens type 3 (jf. Albrechtsen 1968, Tavle 86c; Henriksen 2009a, 161ff, 166ff). Fibler og tilsvarende dragtrelateret udstyr indgår ikke i denne fundkategori – bortset fra et muligt remspænde i Røgnebjerg-deponeringen. En enkelt genstand skiller sig markant ud fra det generelle mønster, nemlig den jernkam, der fandtes i Bregentved-deponeringen Jern 12 sammen med en sværdrembøjle og en skjoldbule (Henriksen 2009a, bilag 11a). Jernkamme er aldrig påvist i våbengrave (Henriksen 2009a, 180ff), og det er kun i krigsbytteofferfundet fra Illerup, at typen ellers kendes i sammenhæng med mandsudstyr.

Våbendeponeringen Røgnebjerg-"grav 15" adskiller sig fra de øvrige anlæg ved at omfatte stenlægninger, ligesom den rummer keramik, der, som metalgenstandene, har været brændt før nedgravningen.

Som helhed kan det altså konstateres, at deponeringer og våbengrave har så mange fælles træk, at det i konkrete tilfælde kan være vanskeligt at adskille de to fænomener. Det må være tilstedeværelsen af ligrester eller materiale fra ligbålet, der definerer, at et konkret fund er en grav. Fravær af disse elementer kan derimod ikke fuldstændigt entydigt bruges som et argument til at afskrive et konkret fund som en grav, idet et højt placeret lerkar med brændte ben kan være bortpløjet.

Våbendeponeringer fra andre områder

Fra dansk jord er de nærmeste paralleller til de fynske deponeringer fremkommet på den sønderjyske lokalitet Kastrup. Her dækkede en høj over en enkelt urnegrav, udbredte stenlægninger og to anlæg, der har mange ligheder med våbendeponeringerne. Anlægget Urne 1 indeholdt et lerkar med bl.a. våbenudstyr og drikkehornbeslag samt mellemfodsknogler fra et får, men ingen humane knogler. Det samme var tilfældet i anlægget Bronze 10, der bl.a. omfattede sværd, dupsko, spydspids, skjoldbeslag, sporer, drikkehornbeslag, bidselbeslag og dele af bronzekar. Indholdet i begge anlæg svarer således til fuldt udstyrede våbengrave; dele af eller måske hele materialet er da også brændt og forbukket. Dateringen er i begge tilfælde B2 (Jensen 2006, 48ff). Da manglen på knogler – brændte såvel som ubrændte – ikke kan forklares med dårlige bevaringsforhold, kan anlæggene ikke betegnes som egentlige grave. Derimod har de flere ligheder med deponeringerne fra Fyn, om end der her synes at være tale om mere komplet sammensatte udstyr, der tillige i det ene tilfælde er placeret i et lerkar. Kombinationen af våben og import er da heller ikke almindelig. Som helhed er Kastrup-anlægget meget komplekst og uden direkte paralleller, og selv om det indeholder en enkelt ordinær urnegrav, rummer det også elementer, der gør det naturligt at betragte det som et kultanalæg mere end en gravhøj.

De nærmeste og ikke mindst de fleste paralleller til de fynske fund findes i den sydlige del af Holstein og den nordlige del af Niedersachsen, hvor flere gravpladser fra 1. årh. f.Kr. til 2./3. årh. e.Kr. rummer et stort antal brandgrave med våbenudstyr. Endvidere er der afdækket enkeltstående våben eller sæt af våben og/eller personligt udstyr under forhold, der helt svarer til de ovenfor beskrevne deponeringer fra Fyn (Wegewitz 1962, 45, 50f, 55f; 1964, 27ff, Abb. 5; 1965, 10ff; 1972, 171ff, 235ff; 1973, 19, 61; Bantelmann 1971, 14ff; Weski 1982, 183; Adler 1993, 135ff). Også i den østlige del af Polen kendes paralleller (Jaskanis 2005, 47, 74), og det kan være forskningshistorisk betinget, at der ikke er beskrevet tilsvarende fænomener mellem de tre områder. Det skal dog tilføjes, at våbendeponeringerne er tæt knyttet til

områder, der i øvrigt har mange våbengrave fra 1. årh. f.Kr. til 2./3. årh. e.Kr.

De tyske og polske våbendeponeringer dateres også til B2-C1, og genstandene fra disse områder har ligeledes været udsat for brænding, sammenbukning og ikke mindst nedlægning af dele af genstande eller genstandssæt. Også i disse områder har kombinationen med bestemte typer af personligt udstyr og redskaber deres nærmeste paralleller i våbengravene.

Våbendeponeringer – tolkningsmuligheder

I denne artikel er termen våbendeponering anvendt som en neutral betegnelse for det nedgravede våbenudstyr på romertidsgravpladserne. Fra tysk side anvendes ofte *Waffenlager* (Wegewitz *passim*; Bantelmann 1971; Weski 1982; Adler 1993). Jaskanis benævner fænomenet kenotaf (2005, 112), og det samme gør Bantelmann (1971, 15) og Adler (1993, 108). M.L. Jensen har også brugt denne betegnelse i forbindelse med anlæggene fra Kastrup (2006, 54ff). Endelig er fænomenet i nogle tilfælde beskrevet som delvis forstyrrede brandgrave, hvor selve graven (urnen) er bortpløjet, så kun det herunder placerede gravgods er tilbage (jf. Wegewitz 1965, 10ff; Adler 1993, 137). De mange betegnelser for fundgruppen understreger, at det vanskeligt at fremsætte én samlet og helt entydig forklaring på våbendeponeringerne fra de nordeuropæiske romertidsgravpladser. Ved at fokusere på genstandenes håndtering, konteksten og paralleller til andre fundgrupper, er det imidlertid muligt at indkredse en overordnet tolkning af fænomenet.

Oversættes det tyske begreb *Waffenlager* til dansk, betyder det våbendepot, altså noget, der var beregnet til at skulle fremdrages fra skjulestedet på et senere tidspunkt (jf. f.eks. Stjernquist 1989). Når man betragter den systematiske ødelæggelse, som mange af genstandene har været udsat for, herunder ildpåvirkningen, er det imidlertid vanskeligt at tro, at deponeringerne repræsenterer midlertidigt bortgemte genstande. Kenotaf-tolkningen er ligeledes problematisk, idet det forekommer usandsynligt, at det kun var personer fra bestemte landskaber, der afgik ved døden så langt borte fra hjemstavnen, at det blev markeret ved anlæggelsen af et tomt gravminde.

At der konsekvent skulle være tale om rudimentære grave, hvor ligrester og en evt. beholder ikke længere er bevaret, forekommer heller ikke sandsynligt, eftersom deponeringerne for en stor dels vedkommende er koncentreret på få gravpladser. I denne sammenhæng er Bregentved-materialet særligt vigtigt, da de generelt gode bevaringsforhold her gav mulighed for at fremsætte argumenter for, at der ikke havde været grave i forbindelse med metalgenstandene. Hvis denne udlægning derfor skulle være en generel forklaring, må man antage, at selve graven skulle have været placeret meget højt – måske endda på jordoverfladen eller ligefrem herover. Det kan selvfølgelig være vanskeligt at argumentere imod, at dette kunne være tilfældet, men i så fald er det påfaldende, at denne bestemte variant af våbengrave særdeles hyppigt har været placeret i gravpladsernes periferi.

Fælles for våbendeponeringerne fra Fyn, Holstein, Niedersachsen og fra den østlige del af Polen er, at de er fremkommet på gravpladser, hvor brandgravsskikken var enerådende på tidspunktet for deponeringerne. På mange af pladserne er der også fremkommet våbengrave, herunder anlæg, hvor våben og andre metalgenstande har været placeret umiddelbart uden for eller under graven. Dette kan i nogle tilfælde forklares med pladsmangel i gravgruben eller urnen, men det er ikke nødvendigvis altid det, der er forklaringen. I de tilfælde, hvor våbenudstyr er placeret uden for graven, men i tilknytning til denne har udstyret ofte været nedgravet eller nedhamret på samme måde, som det er beskrevet for deponeringernes vedkommende. Dette fænomen har større geografisk udbredelse end de egentlige våbendeponeringer, ligesom denne praksis synes at kunne følges fra slutningen af førromersk jernalder til C1b (f.eks. Vedel 1897, 30; Klindt-Jensen 1978, 63ff; Lind 1991, 26; Henriksen 2009a, 114; Rasmussen 2010b, 346).⁵ Det er således nærliggende at se på deponeringerne af våben og andre metalgenstande som et fænomen, der har udviklet sig fra traditionen med at placere udstyr ved siden af eller under brandgravene. Hvis dette er

rigtigt, må det være væsentligt for tolkningen af deponeringerne.

Som beskrevet har begravelsesritualerne i romersk jernalder ofte omfattet destruktive handlinger, herunder ikke mindst fragmentering af genstande. Disse ritualer er i særlig grad knyttet til brandgravsskikken, og ikke sjældent ses handlingerne udført på genstande med markant symbolsk betydning, hvortil våbenudstyr jo hører. I forbindelse med fragmentering af genstande ser man, at kun dele af disse efterfølgende er nedlagt i eller ved det, vi definerer som graven. Det er imidlertid vanskeligt at afgøre, om resten blev deponeret på selve gravpladsen eller uden for denne – eller måske begge dele (jf. Henriksen 2009a, 97ff). Set i lyset af, at man efter ligbrændingen har foretaget en sortering af gravgodset såvel som af ligresterne, og i hvert fald i et vist omfang deponeret det udsorterede materiale flere steder, forekommer det ikke usandsynligt, at deponeringerne repræsenterer genstande, som er nedlagt fysisk adskilt fra den (brændte) krop, som de engang var forbundet med. Indtil det evt. må lykkes at understøtte tolkningen ved kobling af genstandsfragmenter fra deponeringer og grave, må det selvfølgelig være en tese.

Våbendeponeringerne har flere ligheder med fund af ødelagt og i hvert fald til dels ildpåvirket hesteudstyr samt lancespidser, der er fremkommet nær men ikke på de skånske gravpladser Sösdala, Vennebo og Fulltofta. Tørbundsdeponeringerne af eksklusivt udstyr dateres til første halvdel af 5. årh, og afstanden til de samtidige gravpladser er 100-500 m. Charlotte Fabech har tolket disse fund som ligfærdsofre, der er deponeret som et led i begravelsesritualer efter hunnisk forbillede (Fabech 1991a, 130ff). Tidsmæssigt og geografisk såvel som mht. fundmaterialets sammensætning afviger de skånske fund noget fra de fynske og nederelbiske våbendeponeringer på gravpladserne, men håndteringen af genstandene såvel som relationen til samtidige grave har de to komplekser tilfælles.

Genstandshåndteringen, herunder afbrænding, systematisk ødelæggelse og evt. opdeling, kan også iagttages på det våbenudstyr, der er

5. I Jylland kendes fænomenet indtil videre kun på den desværre ikke publicerede Erritsø-gravplads nær Fredericia (170302-53).

deponeret på bopladser såvel som i mosefund fra romersk og germansk jernalder (f.eks. Ilkjær 1990; Helgesson 2004; Iversen 2008). Mens dele af våbenedlæggelserne i moserne er alment accepterede som ofre efter krigshandlinger, er der også argumenteret overbevisende for, at det ikke omfatter hele fundgruppen (Jensen 2009). Tilsvarende opfattes de bopladsdeponerede våben ikke som rester fra krigshandlinger, men som ofringer af våbenudstyr, der har været anvendt ved kulthandlinger, der evt. kan være foregået i de særlige halbygninger, som nogle af deponeringerne er fundet i forbindelse med (f.eks. Jensen 2009, 60f). Helt ned i detaljer er der et fælles formsprog mellem de forskellige deponeringer af våben, og det kan formodentlig tages til indtægt for, at de ritualer, der gik forud for deponeringen på en gravplads, på en boplads eller i et vådområde, kan have haft mange fællestræk. Denne konstatering må dog ikke ukritisk føre til konklusionen, at der også er et fælles tankegods bag de tre typer af deponeringer. En logisk konsekvens heraf ville i så fald være, at gravpladsernes våbendeponeringer kunne afspejle krigsbytteofringer, og selv om denne fundkategori i nogle tilfælde rummer deponeringer af individuelle udstyrssæt (jf. Henriksen & Jensen 2007), ligesom der indgår personlige sæt i den store mængde af fund fra f.eks. Illerup Ådal, er der stor afstand til gravpladsernes hyppige deponeringer af enkeltpersoners udstyrssæt. Snarere forholder det sig således, at rituelle praksisser, som var velkendte i én sammenhæng, blev efterlignet i andre kontekster, når forholdene krævede det.

Deponeringerne og de hertil knyttede ritualer på gravpladserne ophørte tilsyneladende med udgangen af C1, men i de andre kontekster fortsatte de gennem resten af romersk jernalder og langt ind i germansk jernalder. Deponeringernes karakter ændredes dog noget med tiden, men det destruktive handlingsmønster bestod. Da våbenudstyret var i centrum gennem hele forløbet, er det nærliggende at tro, at det var krigeren, krigeridealet og krigens ideologi, der blev markeret gennem disse særligt udtryksfulde handlinger, som vi kun kender gennem slutprodukterne. Et centralt led i disse ritualer var at gøre våbnene ubruglige, således at deres iboende kraft blev neutraliseret.

Bregentved - deponering af Østlandskedel

Nær Bregentved-gravpladsens våbendeponeringer blev der afdækket en ca. 160 × 130 cm stor og ca. 45 cm dyb grube, benævnt AÅ. Spredt i gruben samt i et par recente anlæg heromkring fandtes i alt ca. 150 stykker bronzeblik, en jernat-tache og en jernhank med en samlet vægt på 300 gram (Fig. 12 og 13). Alle disse genstande skønnes oprindeligt at have været nedlagt i grube AÅ. Bronzestykkerne var ikke synligt ildpåvirkede, men til gengæld brækket i små stykker, og de repræsenterer kun en mindre del af en Østlandskedel. Deponeringen kan ikke umiddelbart dateres mere præcist end B2-C2.

Bronzekarstykkerne har stor lighed med de kedelfragmenter, der er fundet i mere end 50 fynske brandgrave fra yngre romersk jernalder. Også her ses itubrækningen at være foretaget nærmest systematisk og tilsyneladende uden væsentlig brug af værktøj. I gravkontekst ses det også udbredt, at bronzekarrene er nedlagt *pars pro toto* (Henriksen 2009a, 97f, 227).

Som enkeltdeponering på en romertidsgravplads står Østlandskedlen fra Bregentved indtil videre alene, men en slags hybrid mellem en deponering og en nedlægning i en grav er fremkommet på Møllegårdsmarken. Her var dele af en itubrudt Østlandskedel nedlagt i urnebrandgruben 1192 såvel som ca. 0,5 m herfra (Albrechtsen 1971a, 79). I dette tilfælde var bronzekedlen tydeligt ildpåvirket. Anlægget dateres til C1.

De nærmeste paralleller til bronzekedeldeponeringen Bregentved AÅ findes i Hamburg-området

Figur 12: Deponering af bronzeblik fra Østlandskedel under udgravning på Bregentved-gravpladsen i 1988. Foto: Mogens Bo Henriksen.

– nord såvel som syd for Elben. På Hamburg-Marmstorf gravpladsen fandtes en Østlands-kedel banket sammen til en 38 cm lang klump, der var gravet ned på gravpladsen i lodretstående position sammen med jernhanken og nogle lerkarskår. Spor af gravanlæg kunne ikke iagttages i tilknytning til deponeringen (Wegewitz 1964, 78). På samme gravplads fandtes endvidere en deponering bestående af en øse og en si, der var placeret lodretstående i en stensætning sammen med en kniv og andre jerngenstande (Wegewitz 1964, 74). Blandt Putensen-gravpladsens mange våbendeponeringer indeholdt B 280 et håndtag af en kasserolle (Wegewitz 1972, 227), og B 567 dele af både kasserolle og si. Bronzegenstandene havde alle været med på ligbålet (Wegewitz 1972, 229). På Hamfelde-gravpladsen rummede anlæg 512 ildpåvirket bronzeblik fra mindst fire bronzekar, beslag fra bøttespande samt et fuldt våbenudstyr mv. (Bantelmann 1971, 144).

Uden for gravpladskontekst kendes også deponeringer af beskadigede eller ligefrem bevidst

ødelagte bronzekedler. Bronzekedlen fra Brå var således nedlagt i itubrudt tilstand i en grube på tørt land (Klindt-Jensen 1953, 12ff), og en efterundersøgelse har vist, at den kan have været nedlagt i periferien af et samtidigt bopladsområde (Lund & Madsen 1990). Med en datering til midten eller begyndelsen af yngre førromersk jernalder er Brå-kedlen imidlertid noget ældre end hovedtemaet for denne artikel. Omtrent samtidig med Bregentved-deponeringen er derimod et ødelagt og partielt nedlagt bronzefad, der er fundet i en grube på en romertidsboplads ved Størsbøl nær Esbjerg (Siemen & Stoumann 1996, 98).

Vådbundsdeponeringer af bronzekar fra førromersk (Hedeager 1990, 52ff) og romersk jernalder (Hansen 1987, 400ff) kendes fra hele landet. Der er eksempler på deponeringer af intakte kar såvel som på kar, der er nedlagt *pars pro toto*, og i så fald i form af markante hankeattachen. I de fleste tilfælde er bronzekarrene nedlagt som eneste genstand, men der er dog også et par eksempler, hvor deponeringen er sket sammen

Figur 13: Østlands-kedelfragmenterne efter konservering. Foto: Jens Gregers Aagaard.

Figur 14: Brudager-gravpladsens anlæg GP – en urnegrav fra B2 og en lerkardeponering fra C1.
Foto: Charlotta M. Lindblom.

med våbenudstyr som i det bornholmske fund fra Knarremose og det fynske fra Kragehul Mose.⁶

Selv om de vådbundsfundne bronzekar ikke udgør nogen fuldstændig parallel til deponeringerne på gravpladserne, er de dog med til at vise, at denne genstandstype på samme måde som de andre genstandskategorier, der er repræsenteret i gravpladsdeponeringerne, kan genfindes i flere typer af rituelle kontekster.

Lerkardeponeringer

Lerkar er uden sammenligning den mest almindelige gravgave gennem hele ældre jernalder. Ud over at karrene fungerede som beholdere (urner) for lig- og bålrester, indgik de i hel eller fragmenteret tilstand som inventar i brand- og jordfæstegrave (Henriksen 2009a, 236ff). En gennemgang af publikationer fra en lang række jernaldergravpladser viser endvidere, at lerkar i mange tilfælde er fundet under omstændigheder, hvor de vanskeligt kan tolkes som dele af grave. Da der ikke tidligere er gjort forsøg på at fremlægge dette fænomen som en selvstændig anlægsgruppe, vil der i det følgende blive fremsat et forslag til en definition og inddeling af materialet. Der tages igen udgangspunkt i fund fra de sidste årtiers udgravninger af fynske romertidsgravpladser, idet dokumentationen må forventes at have en karakter, så det kan udelukkes, at lerkarrene stammer fra dårligt bevarede eller ufuldstændigt dokumenterede

gravanlæg. Herefter vil disse fund blive sammenholdt med publicerede fund af tilsvarende karakter. Overordnet set kan der udskilles tre typer af lerkardeponeringer på romertidens gravpladser:

1. Deponering af ét intakt lerkar.
2. Samlet deponering af to eller flere intakte lerkar.
3. Deponering af smadrede lerkar.

Type 1-deponeringer (ét intakt lerkar)

Er påvist i tre tilfælde ved udgravningen af den sydøstfynske Brudager-gravplads (Henriksen 2009a, 74f; 2009b, 327f). I alle tre tilfælde indeholdt karrene blot jord, og der var ingen spor af ledsagegenstande.

Anlæg JZ udgjordes af et mindre groftmagret husholdningskar, der var nedsat i gravpladsens nordvestlige udkant og uden sammenhæng med gravanlæg. Karret dateres bredt til yngre romersk jernalder. Anlæg GP er mere kompleks, idet der er tale om et tomt lerkar, der fandtes ca. 10 cm fra en urnegrav fra B2 (Henriksen 2009b, 227ff). Lerkarret dateres typologisk til den tidligste del af yngre romersk jernalder, og det er således vanskeligt at afgøre, om lerkarret er deponeret i relation til urnegraven, eller om det blot tilfældigvis senere er sat ned ved siden af denne (Fig. 14).

Den tredje lerkardeponering fandtes i Brudager-gravpladsens nordøstligste udkant, og den bestod af det afpløjede fingodskar GO, der pga. bevaringsforholdene kun kan henføres til yngre romersk

6. Jf. Hansen 1987: Ældre romertid: s. 400: Søborg Sø og Ullerup mark, s. 404: Thorup og Lykkesholm Tørvemose, s. 405: Tværsted. Yngre romertid: s. 417 Knarremose (med våben), s. 420 Kragehul (med våbenudstyr mv., jf. Iversen 2010, 127f, s. 428: Skjødstrup/Hedelisker, s. 429: Maltbæk Mose (med lerkar).

jernalder generelt. Karret stod ca. 60 cm vest for nordenden af jordfæstegraven GN, der dateres til C3, og selv om der ikke er stratigrafisk belæg for, at de to anlæg hører sammen, er det nærliggende at se dem i sammenhæng, da de lå isoleret fra gravpladsens øvrige 167 grave. Det må således betragtes som en mulighed, at lerkar GO har været placeret i en mindre høj, som har dækket jordfæstegrav GN (Henriksen 2009b, 223ff). Hvis denne tolkning er korrekt, må deponeringen betragtes som sekundær i forhold til selve gravlæggelsen. Om hensættelsen i så fald er foregået umiddelbart efter tildækningen af graven eller først på et senere tidspunkt, kan ikke afklares.

Ved udgravningen af den totalundersøgte gravplads Særslev Nord på Nordfyn fandtes 26 brandgrave, hvoraf hovedparten dateres til ældre og tidlig yngre romersk jernalder. Gravene fremkom omkring et ca. 25 m bredt, cirkulært område uden grave eller andre anlæg, og dette repræsenterer antagelig en helt bortpløjet høj (Henriksen 2009a, 369f).⁷ I en lille klynge nordøst for højtomten fandtes tre lerkardeponeringer, hvoraf én tilhørte type 1. Anlæg SS bestod af en cirkulær grube, ca. 85 cm i diameter og 23 cm dyb. På nedgravningens bund stod et lerkar, og ca. 10 cm herfra lå dele af et remspænde af jern. Hverken grube eller lerkar indeholdt fyld eller genstande, der berettiger en tolkning som grav. Lerkarrets form og ornamentik daterer deponeringen til sen B2 eller overgangen til C1, og dermed er den samtidig med flere af de grave, der fandtes i umiddelbar nærhed heraf.

På den totalt udgravede midtfynske Skovgårdgravplads er der fremkommet mindst seks lerkardeponeringer af type 1.⁸ Fire af disse indeholdt

tykvæggede og groftmagrede husholdningskar af Albrechtsens type 32, der kun bredt kan dateres til yngre romersk jernalder. En indeholdt en lille hankekop fra C1 og en et treledet kar, muligvis fra C2. Gravpladsens brugstid dækker hele yngre romersk jernalder, og på nuværende tidspunkt er det ikke muligt at pege på en evt. sammenhæng mellem enkelte deponeringer og specifikke grave.

De ovenfor beskrevne lerkardeponeringer er langt fra enestående i fynsk sammenhæng, for også ved ældre undersøgelser er der fremkommet anlæg, der på baggrund af iagttagelserne på de netop beskrevne lokaliteter må tolkes som hørende til denne anlægskategori. Således har Erling Albrechtsen i forbindelse med fremlæggelsen af Møllegårdsmarken nævnt tilsvarende hensættelser, men kun i ret generelle vendinger (Albrechtsen 1971a, 205f). En gennemgang af anlægsbeskrivelserne har imidlertid vist, at mindst 12 af de anlæg, der er rubriceret som "uvis gravtype", kan tolkes som lerkardeponeringer af type 1.⁹ Lerkarhensættelserne på Møllegårdsmarken dateres til tidsrummet B2-C3, men dog med en klar overvægt i yngre romersk jernalder. Fra mindst 10 andre fynske romertidsgravpladser er der også beskrevet lerkarhensættelser, der må tilskrives den ovenfor beskrevne type 1.¹⁰ Hertil kommer et enkelt tilfælde fra en gravplads fra sen førromersk jernalder (Albrechtsen 1954, nr. 11, grav 6).

De fynske type 1-deponeringer kan således følges fra 1. årh. f.Kr. til 4. årh. e.Kr., og mest almindelige synes de at have været i yngre romersk jernalder. Dette kan dog skyldes, at antallet af grave fra dette tidsrum også er større end antallet af grave fra 1.-2. årh. Lerkarrene i deponeringerne

7. Udgraverne Anne Kathrine Thaastrup-Leth og Kirsten Prangsgaard takkes for tilladelsen til at nævne fundene fra Særslev-gravpladsen.

8. I Henriksen 2009a, 375f omtales gravpladsen som ufuldstændigt udgravet. I 2011-13 er der foretaget en fuldstændig afdækning af gravpladsen, hvorved det samlede antal grave er nået op på ca. 90, heriblandt flere jordfæstegrave. Lerkardeponeringerne udgøres af BS, FUP, FUZ, FWT, FYA og GEX. Hertil kommer enkelte anlæg, hvor det ikke med sikkerhed kan afgøres, om der er tale om små jordfæstegrave eller lerkardeponeringer. Materialet er endnu ikke bearbejdet, hvorfor det ikke er muligt at konkludere nærmere på nuværende tidspunkt. Udgraveren, Michael Borre Lundø, takkes for uddybende oplysninger om gravpladsen.

9. Følgende anlæg er udskilt som lerkardeponeringer af type 1: A51, A131, A294, A468, A688, A747, A952, A1047, A1121, A1194, A1208 og A1461.

10. Ældre romersk jernalder (Albrechtsen 1956): Nr. 9 grav 24, nr. 18 grav 41, nr. 33 grav 2. Yngre romersk jernalder (Albrechtsen 1968): Nr. 19 grav 13 og 56(?), nr. 27 grav 3, nr. 30 grav 27, 31, 36 og 40, nr. 38 grav 21, 26 og 67, nr. 53 grav 17 og 41, nr. 70 grav 8, 22. (Albrechtsen 1973): Nr. 3 grav 15.

svarer til de kartyper, der optræder i de samtidige grave; dog synes grove husholdningskar (f.eks. Albrechtsen 1968, 249, typerne 18 og 32) samt mindre hankekar eller kopper at være særligt velrepræsenterede. Derimod er store treleddede kar næsten fraværende (f.eks. Albrechtsen 1968, 249, typerne 37-39).

En gennemgang af udvalgte publikationer af gravpladser viser, at type 1-deponeringerne også har været ret udbredt i Jylland (f.eks. Norling-Christensen 1954, 34 nr. 114; Frandsen 2001, 550; Pedersen 2012, 69f).¹¹ De refererede eksempler dateres alle til ældre romersk jernalder, men dette kan bero på en tilfældighed.

Fra den sjællandske øgruppe kendes fænomenet også, men tilsyneladende kun fra yngre romertid. Ved undersøgelsen af en lille brandgravplads fra yngre romertid ved Flintegård i Odsherred undersøgtes en grube, på hvis bund fandtes et lerkar fra sen C2-C3. Over lerkarret var placeret en 3-400 kg tung sten, der antagelig skal opfattes som en bautasten (Thorsen 1978, 40ff). På den nærliggende Jyderup-gravplads indeholdt en grube med hovedstore sten – heraf nogle ildskørnede – en hankekop. Den kan være samtidig med gravpladsens brandpletgrave fra første halvdel af yngre romersk jernalder.¹² På Stålmosegård-gravpladsen ved Roskilde er der fundet flere gruber med et enkelt lerkar, i et par tilfælde i nærheden af jordfæstegrave. I det omfang det er muligt at datere anlæggene snævert, tilhører de sidste del af yngre romertid og måske begyndelsen af ældre germanertid.¹³

På den bornholmske Slusegårdgravplads er der afdækket en enkelt deponering af et yngre romertids hankekar (grav 60, Klindt-Jensen 1978, 44; Lind 1991, 86). Fra samme gravplads kendes en deponering af et lerkar i en ringgrøft, der omgav en jordfæstegrav fra yngre romersk jernalder (Klindt-Jensen 1978, 137ff, grav 600; Lind 1991, 50). Dette fund kan måske være en slags parallel

til den ovenfor beskrevne Brudager deponering GO, der antages at have været indsat i en høj over en jordfæstegrav.

Type 2-deponeringerne (to eller flere intakte lerkar)

Er også påvist på den nordfynske Særslev-Nord-gravplads, hvor anlæggene SO og SQ fandtes nær en type 1-deponering (se ovenfor). I den 120 × 80 cm store og 34 cm dybe grube SO fandtes tre lerkar, hvoraf to stod på hovedet og et tredje lå på siden. Inde i sidstnævnte kar fandtes et lille fragment af en jernkniv, men ellers indeholdt anlægget intet, der giver grundlag for at tolke gruben som en grav. Anlæg SQ var 115 × 80 cm stort og 30 cm dybt. I nedgravningens øvre del lå et lerkar på siden, mens et andet var placeret med bunden opad på bunden af nedgravningen og ved dennes kant. Som det var tilfældet med gravpladsens type 1-deponering, dateres også anlæggene SO og SQ til B2-C1.

Type 2-deponeringer er også påvist på andre fynske romertidsgravpladser. På Korup-gravpladsen er der således fundet en deponering med to kar fra C2 (Albrechtsen 1968, no. 28, grave 43), og et tilsvarende anlæg er udgravet på den lille Åbjerg-gravplads (Albrechtsen 1973, no. 30, grave 1; Thrane 2004, 152ff) (Fig. 15).

Fra jyske gravpladser kendes en række type 2-deponeringer (Norling-Christensen 1954, 48 nr. 173, 49 nr. 178, 49 nr. 179, 50 nr. 185, 80 nr. 309; Madsen 1999, 63; Olesen & Rostholm 2004, 18; Møller-Jensen 2006, 77; Kristiansen 2007). Blandt de jyske fund skal særligt fremhæves to. Ved Klinting fandtes en højdækket jordfæstegrav fra ældre romertid, og i en grube 2,5 m sydvest herfor stod tre samtidige kar (Frandsen 1997, 32f, Fig. 6). En helt tilsvarende situation fandtes ved undersøgelsen af en jordfæstegrav ved Øster Troelstrup mellem Holstebro og Herning; i en grube ca. 40 cm fra graven fra ældre romersk jernalder fandtes

11. Mundtlig meddelelse fra museumsinspektør Per Ethelberg, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev. Hertil har museumsinspektør Lene B. Frandsen, Museet for Varde By og Omegn og Anders Horsbøl, Horsens Museum bidraget med oplysninger om fund fra deres arbejdsområder (jf. også Pedersen 2015).

12. Fundet er upubliceret, men nævnes kort i Thorsen 1978, 44. Øvrige oplysninger om fundet stammer fra beretningen i Nationalmuseets Topografiske arkiv, 030412-319.

13. Venligst meddelt af museumsinspektør Mette Høj, Roskilde Museum, der arbejder med en publikation af gravpladsen.

Figur 15: Lerkardeponering "grav" 1 fra Åbjerg. Foto: Asger Kjærgaard.

to samtidige lerkar (Rostholm 1977, 138f). Også i disse tilfælde kan der altså være en nær sammenhæng mellem grav og deponering på samme vis, som det er foreslået i forbindelse med de ovenfor beskrevne lerkarhensættelser ved grave på gravpladserne Brudager og Slusegård.

Fra Sjælland kendes en enkelt type 2-deponering fra den tidligere omtalte Jyderup-gravplads (jf. Thorsen 1978, 44). I en grube lå to lerkar fra midten af yngre romertid. Gruben indeholdt endvidere flere indtil 50 cm store sten, der kan have fungeret som markeringer af gruben.

Antallet af lerkar i type 2-deponeringer varierer fra to til 11, og mens alle de jyske fund dateres til ældre romersk jernalder, har fundene fra landskaberne øst for Lillebælt en datering fra B2/C1-C2. Materialets begrænsede størrelse taget i betragtning kan denne kronologiske fordeling dog være udtryk for en tilfældighed.

Type 3-deponeringer – smadrede lerkar

Udover deponeringer af hele lerkar kendes der eksempler på anlæg med lerkar, der har været nedlagt i ødelagt tilstand. Disse kan naturligvis være problematiske at udskille fra de to ovenstående typer, idet det kræves, at man kan sandsynliggøre, at karret ikke er knust efter hensættelsen. Fra Fyn foreligger der dog to tilfælde, hvor skårene ligger så spredt, at et lerkar synes at være

knust forud for eller i forbindelse med deponeringen. Det ene tilfælde er fra den ovenfor nævnte Åbjerg-gravplads, hvor en grube indeholdt spredtliggende skår af et knust kar (Albrechtsen 1973, nr. 30, "grav" 10). Deponeringen dateres bredt til yngre romersk jernalder, og den kan dermed antages at være jævngammel med de omkringliggende brandgrave, der dateres til C1-C3.

På den sønderjyske romertidsgravplads Møllested Bro I er der afdækket små, stenforede anlæg, hvori der lå lerkarskår, der var samtidige med de omkringliggende grave (Pedersen 2012,70).¹⁴ Gruberne indeholdt ikke bopladsaffald, og det er derfor nærliggende at se anlæggene i sammenhæng med gravlæggelserne.

Ved undersøgelsen af flere nordjyske gravpladser fra ældre romersk jernalder er der i forbindelse med de for denne egn så karakteristiske stenbyggede kister fundet gruber med bl.a. lerkarskår. Selv om fundene kun er fremlagt i oversigtsform, er det muligt, at de kan sammenlignes med type 3-deponeringerne (Diinhoff 1997, 112ff).

Mellem grave fra ældre og tidlig yngre romersk jernalder på den kun delvist undersøgte Nørreløkke-gravplads på Nordfyn blev der afdækket koge- og affaldsgruber fra samme tid (Henriksen 2009a, 367f). Én af gruberne fra overgangen mellem ældre og yngre romersk jernalder adskilte sig fra de øvrige ved at indholde store mængder, stærkt

14. Udgraveren, museumsinspektør Signe Lützu Pedersen, Museum Sønderjylland, takkes for supplerende oplysninger om fundene fra Møllested Bro I (jf. Pedersen 2015).

sekundært brændte skår fra flere lerkar, ikke mindst ornamenterede fingodskar (Fig. 16). Det keramiske materiale fra denne grube adskiller sig fra almindeligt bopladsmateriale ved mængden såvel som den i nogle tilfælde meget kraftige sekundære ildpåvirkning. Herved ligner skårene mere det materiale, der findes som bikaer i gravpladsens urnegrave eller som ledsagekar i brandpletgrave og urnebrandgruber. Anlægget, hvortil der ikke er fundet paralleller i publikationer af romertidsgravpladser fra andre egne af landet, kan muligvis betragtes som en variant af type 3-deponeringerne.

Lerkardeponeringer uden for Danmark

Der er ikke foretaget en systematisk gennemgang af gravpladspublikationer fra landområder, der støder op til Danmark med henblik på at kortlægge udbredelsen af dette fænomen. Det skal dog nævnes, at type 1-deponeringer i hvert fald kendes fra polske og nordtyske gravpladser fra de fire første århundreder efter Kristi fødsel (f.eks. Hahula & Wołagiewicz 2001, 33; Articus 2004, 22, Grab 88). Som type 3-deponeringer må man betragte gruber med knuste kar på Hamfeldegravpladsen (Bantelmann 1971, 178, "grav" 849) samt på de polske gravpladser Oblin-gravplads

(Czarnecka 2007, 68f, objekterne I, IIa, III, IV, VI) og Kamieńczyk (Dąbrowska 1997, 67, "grav" 333). I hvert fald de polske anlæg dateres til B1, og nogle af disse indeholder også mindre jerngenstande som kniv(fragmenter) og beslag – ganske som det var tilfældet i to af Særslev-deponeringerne.

Tolkning af lerkardeponeringerne

Det er sandsynligt, at lerkardeponeringer er underrepræsenteret i den arkæologiske litteratur, da de tomme lerkar kan være fejltolket som sparsomt udstyrede, dårligt bevarede eller forstyrrede grave. Ovenstående gennemgang skal derfor ikke betragtes som noget forsøg på at katalogisere fænomenet som helhed, men udelukkende som et tiltag, der har til hensigt at rette opmærksomhed mod lerkardeponeringerne som en selvstændig anlægsgruppe på jernalderens gravpladser.

Norling-Christensen (1954) har benyttet neutrale betegnelser som "enligtstående kar" (1954, 34 nr. 114) eller "kargruppe" (1954, 48 nr. 173) om lerkardeponeringerne, men disse begreber svarer blot til den inddeling, der ovenfor er betegnet som grupperne 1-2. Inddelingerne udtrykker således ikke en egentlig tolkning; blot påpeges det i nogle tilfælde, at der ikke er nogen klar relation mellem lerkardeponeringen og en bestemt grav.

Figur 16: Et lille udvalg af sekundært brændte skår fra gruben på Nørreløkke-gravpladsen. Foto: Asger Kjærgaard.

Czarneckas betegnelse "objekt" (2007, 68f) om type 3-deponeringerne er tilsvarende neutral.

Albrechtsen har tolket type 1-hensættelserne som kenotafer (Albrechtsen 1971a, 205f), og Czarnecka (2007, 18f) bruger den synonyme betegnelse "symbolsk begravelse" om samme type. Signe L. Pedersen (2012, 69) har tolket anlæggene som offergruber, uden at dette dog er begrundet eller defineret nærmere. Forfatteren til denne artikel har tidligere foreslået, at lerkardeponeringerne enten kan tolkes som en del af et offer, der ved nedsættelsen omfattede et indhold af nu forsvundet organisk materiale, eller lerkar, der efter brug i begravelsesritualerne blev betragtet som "forurenede" og derfor nedgravet på gravpladsen (Henriksen 2009a, 74f).

Gennemgangen har vist, at fundgruppen har en betydelig variationsbredde, der strækker sig fra enkeltstående lerkar ved grave over enkeltstående kar og kargrupper isoleret fra specifikke grave til deponeringer med smadrede kar, der kan være brændte såvel som ubrændte. Fænomenet har relativ stor geografisk og kronologisk udbredelse, og, i modsætning til deponeringerne med metalgenstande, er de ikke udelukkende knyttet til områder med dominerende eller enerådende brandgravsskik. Med så stor en variation i sammensætning og udbredelse, er det næppe muligt at fremsætte én samlet tolkningsmodel for lerkardeponeringerne.

Kenotaf-tolkningen er antagelig inspireret af C.J. Beckers fremlæggelse af de tomme kar, der er fundet i sydvestjyske tuegrave fra tidlig førromersk jernalder (Becker 1961, 167ff). Til forskel fra de anlæg, der er præsenteret her, indgår de noget ældre fund fra tuegravpladserne imidlertid som et centralt element i gravkonstruktioner, hvor man kan opfatte dem som erstatning for en urnegrav. Selv om det vel ikke kan udelukkes, at (nogle af) lerkardeponeringerne fra romertidens gravpladser også skal forstås som symbolske grave over personer, der er døde borte fra hjemstavnen, synes der også at være andre muligheder.

I ældre jernalder var deponering af lerkar på bopladser såvel som i vådområder meget udbredt (f.eks. Becker 1972; Harck 1984, 110; Henriksen 1998; Carlie 2004, 41ff; Hansen 2006, 138ff; Beilke-Voigt 2007), og det er tidligere påpeget,

at der er ligheder mellem brugen af lerkar i grav-kontekst og i mosefundene (Diinhoff 1997, 114; Hansen 2006, 158f). I relation til de mosefundne lerkar er det understreget, at det ikke var lerkarret, men et nu forsvundet organisk indhold – antagelig fødevarer – der var årsagen til henlæggelsen; lerkarret var blot en beholder, der skulle holde sammen på det centrale element i handlingen (f.eks. Becker 1972, 50). Dette understreges af, at det ofte er husholdningskar og drikkekar, der er anvendt ved hensættelserne i moserne. Disse kartyper indgår også ofte i romertidens grave såvel som i lerkardeponeringerne uden for gravene (Henriksen 2009a, 237ff).

Lerkar kunne deponeres i eller ved en grav i flere tempi, og det begyndte allerede ved indretningen af gravrummet, hvor der blev dækket op med lerkar. Efter lukning af graven kunne hele eller dele af kar placeres ved siden af kisten/nedgravningen eller oven på denne. Dette fænomen er påvist adskillige gange, og i disse tilfælde er der i hvert fald ingen tvivl om, at lerkardeponeringen må være foregået i umiddelbar forlængelse af gravrummets lukning, men før nedgravningen blev tilkastet (f.eks. Klindt-Jensen 1957, 228; Henriksen 2009a, 112). En deponering oven for graven, f.eks. ved nedgravning i den tue, der dækkede nedgravningen, kan være en fortsættelse af denne praksis, men hvorvidt det skete umiddelbart efter tilkastning af graven eller først på et senere tidspunkt, kan ikke afgøres. Deponeringerne af hele kar (typerne 1-2) på gravpladserne kan således repræsentere ofringer af fødevarer som et led i ceremonier, der havde relation til gravene.

Under alle omstændigheder understreger fundene af lerkar(skår) ligesom andre fund fra fylden over jordfæstegrave, at lukningen af gravrummet ikke nødvendigvis var et udtryk for, at tilkastningen af graven var det sidste trin i begravelsesritualerne. Disse såvel som fundene fra områderne omkring gravene kan være et resultat af, at man vendte tilbage til graven i en periode umiddelbart efter gravlæggelsen, eller som et led i tilbagevendende ceremonier gennem et længere tidsforløb. Dette giver mening, hvis graven blev opfattet som et midlertidigt opholdssted, hvor afdøde skulle tilbringe nogen tid, før en ny tilstand indtrådte på et sted, hvor de nødvendige forsyninger var til stede.

Lerkardeponeringerne af type 3 skiller sig ud fra grupperne 1-2 ved, at karrene er knust før eller i forbindelse med deponeringen, og det er derfor ikke usandsynligt, at i hvert fald nogle af disse ikke uden videre kan tolkes som offerkar med madgaver. Bevidst destruktion af lerkar, der har indgået i rituelle handlinger, er et fænomen, der har stor geografisk såvel som kronologisk udbredelse (se f.eks. Henriksen 2003). I ældre jernalder kendes fænomenet fra vådbundsfundene (jf. Becker 1972) såvel som fra gravkontekst, hvor det keramiske materiale i brandgravene ofte fremtræder så fragmenteret, at det ikke alene kan være et resultat af kremeringsprocessen eller postdepositionelle faktorer (jf. Henriksen 2009a, 246ff). Ødelæggelsen kan have været en del af de samme typer af ritualer, som kendetegner destruktio- nen af metalgenstande fra gravpladsernes deponeringer. Som et produkt af, at lerkarrene havde indgået i rituelle handlinger, kan de være opfattet som "forurenede" eller tabubelagte, hvorfor det var nødvendigt at slå dem itu og efterfølgende efterlade dem på gravpladsen. Det er ikke ulig den praksis, som Downes (1999, 24) beskriver i forbindelse med den hinduistiske begravelse på Bali (jf. også Pearson 1993, 204; Noy 2000, 43). Endelig kan gruben med sekundært brændt keramik på den nordfynske Nørreløkke-gravplads ikke udelukkes at repræsentere efterladte rester fra kremeringer, der ligeledes blev betragtet som forurenede og derfor gravet ned på gravpladsen. Igen er det fristende at pege på den tidligere beskrevne balinesiske begravelsesceremoni som en inspirationskilde til tolkningen (Downes 1999).

Andre typer af deponeringer på gravpladserne

Ud over de ovenfor beskrevne fænomener kan en række andre samlinger af genstande, som er fundet på gravpladser fra ældre jernalder, betragtes som deponeringer, der i et eller andet omfang kan have haft relation til enkelte grave eller til gravpladsen som helhed.¹⁵

Nordvestligt på Møllegårdsmarken blev der af- dækket en mængde genstande, der lå nær hin- anden, men uden spor af brændte ben eller ler- karskår. Genstandene omfatter bl.a. bronzeblik, skår af et glasbæger, glasperler samt et sammen- hængende bundt af en jernkniv, en jernkam og en bronzetenvægt. I hvert fald nogle af genstandene er ildpåvirkede, og som følge af manglen på brændte ben har udgraveren betegnet anlæg- get som en grav af uvis type (Albrechtsen 1971a, 65, grav 544). Ligheden med fundene fra bl.a. Bregentved er imidlertid så stor, at det er nærlig- gende at knytte fundet til kategorien af deponerin- ger. Albrechtsen daterer anlæg 544 til C1, men da det kun er jernkammen og bronzetenvægten, der er snævert daterbare genstandstyper, må daterin- gen udvides til C1-C2 (jf. Henriksen 2009a, 181ff).

I en grube på Slusegård-gravpladsen blev der un- der en svær dæksten fundet rester af et ubrændt kranium, som lå sammen med få brændte ben- splinter, et lerbæger og skår af et par andre kar. Anlægget, der dateres til B2, betragtes ikke som en egentlig grav (Klindt-Jensen 1978, 102; Lind 1991, 36). På gravpladsen fandtes endvidere to gruber med hhv. et hestekranium og et ubestemt dyrekranium; grubernes datering kendes ikke, men det kan ikke udelukkes, at de har relation til gravene (Lind 1991, 86). Deponeringer af dyre- kranier og evt. -ekstremiteter er en fundgruppe, som tillige kendes fra romertidsboplads- er såvel som fra vådområder (f.eks. Hansen 2006, 134ff).

Fra Møllested Bro I-gravpladsen er der fremlagt anlæg, der ligner brandpletgrave, men som enten var fundtomme eller som indeholdt brændte dy- reknogler, og disse betragtes af udgraveren som offergruber med relation til gravene (Pedersen 2012, 70). De helt fundtomme anlæg kan sidestil- les med de trækulspletter, der er påvist på fynske gravpladser fra yngre bronzealder (Runge 2010, 26) og ældre jernalder (Henriksen 2009a, 75). Anlægsgruppens tolkning er ikke klar, men de må dog opfattes som knyttet til gravene.

15. På Abbetorp-gravpladsen i det vestlige Östergötland er der fundet en række af deponeringer af knive, smykker og værktøj i tilknytning til brandgrave såvel som uden direkte relation til specifikke grave. Da disse fund er fra sen yngre romersk jernalder og især fra ældre germansk jernalder, vil de ikke blive inddraget her (Lindeblad & Petersson 2009, 116f). Det samme gælder fund af nedstukne knive på smålandske brandgravpladser fra samme tid (Nicklasson 1998, 156f).

Umiddelbart uden for nordjyske stenkister fra ældre romertid er der, udover formodede lerkar-deponeringer af type 3, fundet gruber med dyreknogler og småsten, der antages at symbolisere madgaver svarende til de stensamlinger, der kendes fra jævn gamle grave (Diinhoff 1997, 112ff, jf. Skaarup 1976, 155). Gruberne antages at hidrøre fra ritualer, der har relation til begravelserne, evt. til forfædre kult.

Afslutningsvis skal det påpeges, at detektoraf-søgninger på Møllegårdsmarken har resulteret i fremkomsten af en række metalgenstande, hvoraf nogle med rimelighed kan antages at stamme fra oppløjede grave, mens andre på grund af deres tilstand, karakter og datering er vanskeligere at tolke som gravgods. Det drejer sig om tre denarer, som ikke viser spor af ild, men især om stumper af ringguld af typer, som normalt indgår i depotfund fra 4./5.-6. årh. (Henriksen 2010, 421f).¹⁶ Med de forbehold, som nødvendigvis skal knyttes til pløjelagsfund, er det muligt, at i hvert fald nogle af genstandskategorierne stammer fra små deponeringer på gravpladsen. Disse kan, især for mønternes vedkommende, være nedlagt i løbet af gravpladsens brugstid, mens guldringene kan være deponeret på et tidspunkt, hvor området ikke længere fandt anvendelse som gravplads. Dette udelukker dog ikke, at stedet stadig havde en særlig status og betydning.

Sammenfatning

Gennemgangen af de forskellige typer af deponeringer har vist, at brugen af romertidsgravpladserne har omfattet en række ritualer, hvoraf nogle kan være foregået i forbindelse med forskellige faser af selve gravlæggelsen, mens andre kan antages at have fundet sted ved senere lejligheder. Ovenfor er der argumenteret for, at deponeringer af metalsager udgøres af primært gravgods (jf. definition i Henriksen 2009a, 89ff), som har hørt til individer, der er begravet på gravpladsen, men at genstandene af uvisse årsager er nedlagt isoleret fra den egentlige grav. Det giver anledning til at problematisere det, vi betegner som graven, som selve målet for og slutproduktet

af begravelseshandlingen. Dermed kan der også være grund til at problematisere graven som et sluttet fund i wosaesk forstand.

Når man sammenholder iagttagelserne fra de fynske brandgravpladser med etnografiske beskrivelser af aktiviteter i forbindelse med ligbrændinger, giver det grundlag for at antage, at det centrale i brandgravsskikkens begravelsesritualer var processerne omkring kremeringen og sorteringen af ligbålet og ikke nedlæggelsen af ligrester og gravgods i det, vi betegner som graven. Det var først og fremmest i forbindelse med sorteringen af ligbålet, at man tog beslutning om, hvad der skulle placeres i graven sammen med ligresterne, samt hvad der evt. skulle efterlades på ligbålet, nedlægges i en selvstændig deponering eller overføres til et helt andet sted (Henriksen 2009a, 36ff). Kort sagt var det ved den lejlighed, at gravens formsprog blev bestemt. De regelmæssige mønstre i gravgodsets fremtoning og sammensætning viser, at der var ret faste regler for genstandshåndtering og sortering, og at det ikke var tilfældige indskydelser, der var bestemmende for kompositionen af gravens elementer.

Tilsammen indikerer de forskellige fund- og anlægskategorier, at den enkelte grav ikke kan opfattes som et "slutprodukt", ligesom gravpladserne ikke bare må betragtes som en samling af sådanne. Graven såvel som gravpladsen kan betragtes som dynamiske fænomener, hvor man bragte ting hen, foretog aktiviteter og antagelig også hjembragte eller viderebragte ting fra. Sidstnævnte antagelse tager først og fremmest udgangspunkt i, at mange genstande er lagt i grave eller deponeringer *pars pro toto*, mens resten må være bragt til en anden kontekst (Henriksen 2009a, 93ff). Kort sagt må opfattelsen af romertidens gravpladser ændres fra et *dump-site* til et sted, hvor man har udøvet en bred vifte af aktiviteter. Med henvisning til den tidligere beskrevne hinduistiske begravelsesproces kan man endvidere antage, at kun en del af disse aktiviteter har efterladt sig spor, der kan registreres og erkendes ved en arkæologisk udgravning.

16. Efter publikationen af detektorfundene fra Møllegårdsmarken (Henriksen 2010) er der fremkommet denarer på romertidsgravpladser ved Nybølle (090411-56, 1 stk.) og Hjadstrup (080302-89, 2 stk.).

Gravpladsen som scene for rituelle aktiviteter

Bortset fra kogegruber og en enkelt lerkardepotering er spor af rituelle aktiviteter begrænsede på gravpladser fra førromersk jernalder. På gravpladserne fra romersk jernalder – og særligt fra yngre romersk jernalder – ses en øget mængde og kompleksitet i gruppen af anlæg, der kan tolkes som rituelt betingede. Ud over de forskellige typer af deponeringer, der er fremlagt i de foregående afsnit, har en række andre aktiviteter også efterladt tydelige spor på romertidens gravpladser. Anlæggelse af grave, herunder opførelse af høje eller andre former for gravmarkeringer, hører naturligvis til de centrale aktiviteter. I hvert fald i nogle tilfælde har kremeringsprocessen også fundet sted mellem gravene eller i gravpladsernes periferi, hvilket dokumenteres af spor af stolpebyggede ligbål (Henriksen 2009a, 76ff), ligesom kogegruber afspejler, at man har tilberedt og dermed antagelig også indtaget mad mellem gravene (Henriksen 2005, 95f; 2009a, 75f). Genåbning af grave i berigelsesøjemed eller som et led i rituelle handlinger har også fundet sted (Henriksen 2009a, 38; Rasmussen 2010b). Hertil kommer opførelse af "dødehuse", der som én blandt flere funktioner kan have været anvendt til midlertidig opbevaring af lig (f.eks. Henriksen 1991b; Ethelberg *et al.* 2005; Hansen 2009; Thrane 2009). Endelig har man konstrueret veje og evt. pladser (Thrane 2009), der bl.a. kan have været anvendt i forbindelse med optog og ritualer, samt stenlægninger ("hørge?") (Klindt-Jensen 1957, 76f; Jensen 2006), ved eller på hvilke man har gennemført ofringer (Tabel 1).

Nogle af de rituelle aktiviteter på gravpladserne kan have været udført af enkeltindivider eller af små grupper (f.eks. lerkardeponeringerne), og de kan have været rettet mod en specifik grav eller gravklynge (slægtsgravsted?). Om aktiviteterne udelukkende fandt sted i tiden umiddelbart efter begravelsen, eller om de også omfatter tilbagevendende begivenheder – kalenderriter, der tog afsæt i bestemte begivenheder, årstider eller evt. "årsdage" for dødsfald eller lignende – kan ikke afgøres. Andre aktiviteter har derimod en

Tabel 1: Skematisk gengivelse af de aktiviteter, der er påvist på jernalderens gravpladser.

Aktivitet	Arkæologisk spor
Midlertidig opbevaring af lig?	Dødehuse
Ligbrænding	Ligbålskonstruktioner
Ligfærdsritualer, ødelæggelse/fjernelse af ting	Bevidst ødelagte genstande, <i>pars pro toto</i>
Begravelse	Grave
Madtilberedning	Kogegruber
"Gravplyndring"/ fjernelse af ting	Åbnede grave/manglende knogler eller gravgaver
Transport/optog	Vej
Ofringer	Våben, redskaber, lerkar, guld(?), mønter(?), stenlægninger

kollektiv karakter, og de kan have været orienteret mod hele gravpladsen – mod forfædrene som en gruppe. Således giver de ret arbejdskrævende og stærkt symboladede aktiviteter i forbindelse med ligbrænding og efterfølgende destruktion af bl.a. højstatusudstyr som våben ikke mening, hvis der ikke var modtagere til handlingernes budskaber. Dette kan sammenlignes med de ritualer, der har udspillet sig i forbindelse med ofringer af f.eks. våben og metalkedler i vådområder; disse handlinger forekommer ligeledes meningsløse uden et større publikum. Dermed er der basis for at betragte gravpladsen som andet og mere end et begravelsesområde; den var et centralt *sted* – eller rettere ét af flere centrale steder – hvor man praktiserede individuelle såvel som kollektive ritualer i romersk jernalder.

Førkristne kultpladser har traditionelt været forbundet med aktiviteter i eller ved vådområder. Med Charlotte Fabechs analyse af religiøse ceremonier og sakrale landskaber er det påvist, at man i løbet af yngre jernalder i stadigt større omfang flyttede kultiske aktiviteter fra vådområderne til tørt land – og især til området i og omkring magthaverens residens eller til bygninger med særlige funktioner (Fabech 1991b). At virkeligheden var mere varieret end Fabechs model

17. Gravpladserne nævnes dog i en opremsning af forskellige typer af helligdomme i et senere arbejde, men uden at deres rolle beskrives eller diskuteres nærmere (Fabech 2009, 337).

Figur 17: Oversigtsplan over undersøgelse på Møllegårdsmarken med fremhævelse af vejforløb og dødehuse. På gravpladsens højeste og generelt ældste del kan der iagttages flere gravtomme områder med et tværmål på indtil ca. 10 m. Disse kan evt. have været dækket af jordbyggede anlæg. Tegning: Allan Larsen.

viser, dokumenteres af, at man har anlagt koge-grubefelter på tørt land gennem hele ældre jernalder (f.eks. Henriksen 2005), samt at der hyppigt blev udført rituelle deponeringer på bopladsene gennem samme tidsrum (f.eks. Henriksen 1998; Carlie 2004; Hansen 2006). I Fabechs model indgår gravpladsen slet ikke som en sakral scene.¹⁷ På baggrund af ovenstående gennemgang vil det imidlertid være relevant at supplere modellen med dette element i hvert fald i romersk jernalder og antagelig også i førromersk jernalder. Da gravmaterialet fra store dele af yngre jernalder er sparsomt, er det vanskeligt at afgøre, om gravpladserne havde en tilsvarende funktion frem mod og ind i vikingetiden. Eftersom der overvejende er kontinuitet i de ritualer, der blev praktiseret på boplads og i vådområder fra ældre til yngre jernalder, kan det imidlertid antages, at gravpladserne også spillede en rolle som scene for forskellige kultiske handlinger i hele dette tidsrum. Hvis man udbreder perspektivet til det nord-europæiske lavland, har det i hvert fald været tilfældet (f.eks. Härke 2001; Williams 2002).

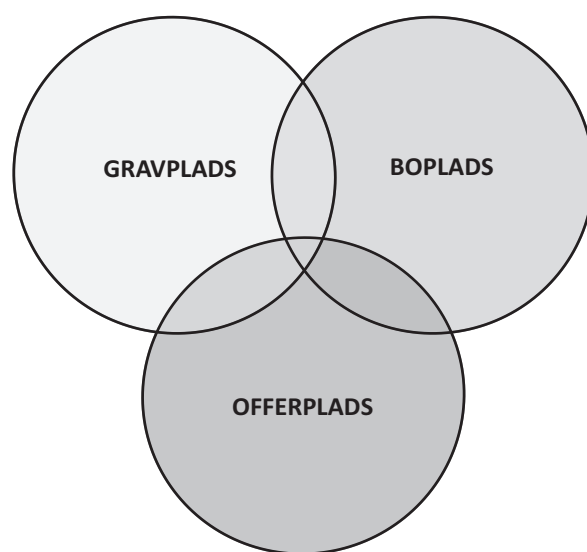
Det kan være vanskeligt at fastslå, hvor iscenesatte og institutionaliserede ritualerne har været på romertidens gravpladser, men de har tilsyneladende ikke omfattet "templer" eller tilsvarende bygningsværker; bortset fra dødehusene er der ikke påvist spor af huskonstruktioner med sikker tilknytning til begravelsesaktiviteterne. Det kan dog ikke udelukkes, at nogle af de konstruktioner, der benævnes dødehuse, kan have fungeret som en form for scener eller tribuner, men ellers må det konstateres, at konstruktioner, der har omfattet jordgravede anlæg, ikke har været anvendt. Med reference til den hinduistiske begravelsesplads på Bali kan man derimod godt have anlagt jordbyggede høje til at udføre særligt spektakulære handlinger – herunder kremeringer – uden at dette nødvendigvis ville afsætte arkæologiske spor. De tomme arealer, der f.eks. ses på den ældre del af gravpladsen på Møllegårdsmarken (Fig. 17), kan teoretisk set have rummet sådanne konstruktioner. Når nogle gravpladser fra ældre jernalder er anlagt ved foden af ældre gravhøje, kan det således også være med henblik på at anvende højen som en scene i forbindelse med kremeringer og andre ritualer (jf. Arcini & Svanberg 2005, 335ff), mere end at

det er et udtryk for forfædredyrkelse, som det ellers ofte anføres (jf. Henriksen 2009a, 50f).

Det er nærliggende at opfatte gravpladsen som et centralt sted i organiseringen af jernalderens kulturlandskab – og især af datidens mentale landskab. Indledende studier af gravpladsernes beliggenhed i forhold til bebyggelserne har da også vist, at der kan peges på nogle mønstre i forhold til afstanden mellem de to fænomener. Desuden ser nogle grav- og boplads ud til at være knyttet sammen af veje, men overordnet set er mønstrene ikke så konsekvente, at gravpladsen kan betragtes som det udgangspunkt, hvorefter bebyggelsen blev lokaliseret; det forholder sig nærmere omvendt (f.eks. Pearson 1993; Henriksen 2009a, 55ff).

Afsluttende bemærkninger og fortsatte studier

Påvisningen af en stor fællesmængde i de ritualer, der har været praktiseret på boplads, gravplads og "offerplads", giver anledning til at forholde sig kritisk til den traditionelt meget skarpe opdeling af det arkæologiske materiale i tre hovedgrupper. Inddelingen må i dag betegnes som så kategorisk, at den ikke giver et dækkende billede af de arkæologiske levn fra ældre jernalder, og i realiteten vil det i nogle tilfælde være vanskeligt at adskille materiale fra de tre grupper fra hinanden (Fig. 18). Selv om en sondring mellem

Figur 18: Traditionelt opfattes boplads-, grav- og offerfund som adskilte kategorier, men i virkeligheden har de en ret stor fællesmængde. Tegning: Kristine Stub Precht.

forskellige kategorier stadig giver mening, skal man være opmærksom på, at den er et udtryk for en subjektiv og moderne vurdering, og at individet i jernalderen næppe har oplevet et skarpt skel mellem det, vi definerer som boplads, gravplads eller offerplads.

I stedet for at opfatte gråzonerne mellem de enkelte typer af arkæologiske levn som et problem af andet end praktisk karakter, bør de betragtes som et potentiale, der er centralt, når det arkæologiske materiale skal anvendes til at belyse jernalderens kulturpraksis. Man må antage, at i fællesmængderne mellem de tre kildegrupper har man praktiseret ritualer, der har været bredt forståede og accepterede og dermed grundlæggende for tolkningen og udøvelsen af jernalderens religion (jf. Hansen 2006, Fig. 2). En afdækning og udredning af de fund og ritualer, der hører til i fællesmængden, kan derfor være helt centrale for nutidens tolkning af jernalderens rituelle praksis og tankeverden.

Med konstateringen af, at romertidens gravpladser, på samme måde som gravpladser fra andre forhistoriske perioder, kan rumme spor af aktiviteter, der ikke direkte kan betragtes som grave og som i nogle tilfælde kan forveksles med f.eks. bopladsspor, er der åbnet op for en ny opfattelse af gravpladsens betydning og rolle i romertidens rituelle praksis. Det betyder, at man ved fremtidige undersøgelser på gravpladserne bør være opmærksom på anlæg og fundgrupper, som det ellers vil være fristende at afskrive som relevante for tolkningen af begravelsesaktiviteterne. I den sammenhæng er det meget nærliggende at rette fokus mod "gravtomme" arealer på gravpladserne. Hvis disse ikke direkte kan bortforklares som et resultat af nedpløjning, vil det være relevant at forsøge at få klarlagt, om der kan være foregået særlige aktiviteter her – f.eks. ligbrænding. Selv om der ikke er bevaret synlige spor af bål, kan sådanne have påvirket undergrunden i et omfang, så det er muligt at påvise ved hjælp af måling af fosfatindhold eller magnetisk susceptibilitet i undergrunden (f.eks. Marshall 2011, 106ff). Fra kogegruber og andre grubeforekomster på gravpladserne bør der konsekvent udtages materiale til gennemførelse af naturvidenskabelige analyser, herunder især 14C-dateringer.

Udforskningen af gravpladsens placering i romertidens kulturlandskab såvel som i det mentale univers er endnu på et indledende stadium. Med udgangspunkt i et dansk materiale har Michael Parker Pearson (1993), Lotte Hedeager (2011, 158ff) og forfatteren (2009a, 55ff) leveret flere væsentlige bidrag. Ser man på studier fra f.eks. det østlige England (Williams 2002), bliver det imidlertid tydeligt, at der stadig er et stort forskningspotentiale i det danske område. Således vil det være væsentligt at lave synkrone studier over større geografiske områder såvel som diakrone studier i et eller flere afgrænsede landskaber. Her bør der være fokus på gravpladsernes relation til landskab, kommunikationslinjer samt ikke mindst til den samtidige bebyggelse såvel som til f.eks. offer- og depotfund.

Udforskningen af jernalderens gravpladser har flyttet sig langt, siden Worsaaes lov blev defineret i 1840'erne. Fra at undersøgelserne var rettet mod genstandene og deres betydning for studier af især kronologi, men også udveksling og regionalitet mv., har individet i gravene fået stadig større opmærksomhed. Dette er rent konkret sket ved osteologiske analyser, men også ved studier af køn, erhverv og sociale forhold mv. Nu må det være tiden at løfte blikket fra graven og individet til det omkringliggende landskab og samfund og se på gravpladserne i et mere overordnet perspektiv. Herunder er studiet af de aktiviteter, der har udspillet sig på gravpladserne, af central betydning. Det må være gennem en udredning og analyse af ritualerne i forbindelse med gravene, at vi for alvor kan få indblik i de efterlevendes syn på individet, på gruppen og ikke mindst på de slægtninge, der ikke længere var en del af det levende samfund.

Litteratur

- Adler, W. 1993. *Studien zur germanischen Bewaffnung. Waffenmitgabe und Kampfesweise im Niederelbegebiet und im übrigen freien Germanien um Christi Geburt*. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, Band 58. Bonn.
- Albrechtsen, E. 1954. *Fynske jernaldergrave bd. I. Førromersk jernalder*. København.
- Albrechtsen, E. 1956. *Fynske jernaldergrave bd. II. Ældre romersk jernalder*. København.
- Albrechtsen, E. 1968. *Fynske jernaldergrave bd. III. Yngre romersk jernalder*. Fynske Studier 7. Odense.

- Albrechtsen, E. 1971a. *Fynske jernaldergrave bd. IV, 1. Gravpladsen på Møllegårdsmarken ved Broholm*. Tekst. Fynske Studier 9. Odense.
- Albrechtsen, E. 1971b. *Fynske jernaldergrave bd. IV, 2. Gravpladsen på Møllegårdsmarken ved Broholm*. Tavler. Fynske Studier 9. Odense.
- Albrechtsen, E. 1973a. *Fynske jernaldergrave bd. V. Nye fund*. Fynske Studier 10. Odense.
- Andersen, H. 1951. Tomme høje. *KUML* 1951, s. 91-135.
- Andersen, N.H. 1997. *The Sarup Enclosures. The Funnel Beaker Culture of the Sarup site including two causewayed camps compared to the contemporary settlements in the area and other European enclosures*. Sarup vol. 1. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXIII:1. Højbjerg.
- Arcini, C. & F. Svanberg 2005. Den yngre bronsålderns brandgravsmiljøer. I: P. Lagerås & B. Strömberg (red.): *Skånska spår – arkeologi längs Västkustbanan. Bronsåldersbygd 2300-500 f.Kr.* Lund, s. 284-365.
- Articus, R. 2004. *Das Urnengräberfeld von Kasseedorf, Lkr. Ostholstein. Die Entwicklung des südöstlichen Schleswig-Holstein während der jüngeren römischen Kaiserzeit*. Rahden.
- Bantelmann, N. 1971. *Hamfelde. Ein Urnenfeld der römischen Kaiserzeit in Holstein*. Offa-Bücher 24. Neumünster.
- Becker, C.J. 1961. *Førromersk Jernalder i Syd- og Midtjylland*. Nationalmuseets Skrifter VI. København.
- Becker, C.J. 1972. "Mosepotter" fra Danmarks jernalder. Problemer omkring mosefundne lerkar og deres tolkning. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1971, s. 5-60.
- Beilke-Voigt, I. 2007. *Das „Opfer“ im archäologischen Befund. Studien zu den sog. Bauopfern, kultischen Niederlegungen und Bestattungen in ur- und frühgeschichtlichen Siedlungen Norddeutschlands und Dänemarks*. Berliner Archäologische Forschungen. Rahden.
- Carlie, A. 2004. *Forntida bygnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Skrifter, Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar Nr. 57. Stockholm.
- Czarnecka, K. 2007. *Oblin. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Südmasowien*. Monumenta Archaeologica Barbarica Tomus XIII. Warszawa.
- Dąbrowska, T. 1997. *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*. Krakow.
- Diinhoff, S. 1997. The Custom of Sacrifice in Early Iron Age Burial Tradition. I: C.K. Jensen & K. Højlund Nielsen (red.): *Burial & Society. The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data*. Århus, s. 111-116.
- Downes, J. 1999. Cremation: a spectacle and a journey. I: J. Downes & T. Pollard (red.): *The Loved Body's Corruption. Archaeological contributions to the study of human mortality*. Glasgow, s. 19-29.
- Ejstrud, B. & C.K. Jensen 2000. *Vendehøj – landsby og gravplads. Kronologi, organisation, struktur og udvikling i en østjysk landsby fra 2. årh. f.Kr. til 2. årh. e.Kr.* Kulturhistorisk Museums skrifter 1, Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 35. Højbjerg.
- Ethelberg, P., A.B. Sørensen & H.C.H. Andersen 2005. Hofanlage und "Totenhaus"? aus Gl. Ladegård in Sønderjylland. I: H.-J. Häbler (red.): *Neue Forschungsergebnisse zur nordwesteuropäischen Frühgeschichte unter besonderer Berücksichtigung der altsächsischen Kultur im heutigen Niedersachsen*. Studien zur Sachsenforschung 15. Oldenburg, s. 181-198.
- Fabech, C. 1991a. *Neue Perspektiven zu den Funden von Sösdala und Fulltofta*. Studien zur Sachsenforschung 7, s. 121-135.
- Fabech, C. 1991b. Samfundsorganisation, religiøse ceremonier og regional variation. I: C. Fabech & J. Ringtved (red.): *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i Romersk Jernalder og Folke-vandringstid. Beretning fra 1. nordiske jernaldersymposium på Sandbjerg Slot 11.-15. april 1989*. Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter 27. Højbjerg, s. 283-304.
- Fabech, C. 2009. Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer. I: A. Carlie (red.): *Järnålderens rituella platser. Femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens i Nissaström den 4-5 oktober 2007*. Lund, s. 317-342.
- Frandsen, L.B. 1997. Oldtid og middelalder i Klinting. *Mark og Montre* 1997, s. 30-34.
- Frandsen, L.B. 2001. Lønne Hede. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, Bd. 18, s. 550-551.
- Hahula, K. & R. Wołagiewicz 2001. *Grzybnica. Ein Gräberfeld mit Steinkreisen der Wielbark-Kultur in Pommern*. Monumenta Archaeologica Barbarica Tomus VIII. Warszawa-Koszalin.
- Hansen, J. 2006. Offertradition og religion i ældre jernalder i Sydsandinavien – med særlig henblik på bebyggelsesofringer. *KUML* 2006, s. 117-175.
- Hansen, J. 2009. Til døden os skiller – om udgravningen af en gravplads ved Lundsgaardkomplekset. *Fynske Minder* 2009, s. 113-134.
- Hansen, U. Lund 1987. *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas*. Nordiske Fortidsminder. Serie B, Vol. 10. København.
- Hansen, U. Lund et al. 1995. *Himlingøje – Seeland – Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit*

- auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen.* Nordiske Fortidsminder. Serie B, Vol. 13. København.
- Harck, O. 1984. Gefäßopfer der Eisenzeit im nördlichen Mitteleuropa. *Frühmittelalterliche Studien* 18, s. 102-121.
- Hedeager, L. 1990. *Danmarks Jernalder. Mellem stamme og stat.* Århus.
- Hedeager, L. 2011. *Iron Age Myth and Materiality. An Archaeology of Scandinavia AD 400-1000.* London.
- Helgesson, B. 2004. Tributes to be Spoken of. Sacrifice and Warriors at Uppåkra. I: L. Larsson (red.): *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden.* Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° 48. Uppåkrastudier 10. Stockholm, s. 223-239.
- Henriksen, M.B. 1989. Bregentved I – En gravplads ved Ringe Sø med våbendeponeringer fra yngre romersk jernalder. *Fynske Minder* 1989, s. 67-76.
- Henriksen, M.B. 1991a. Våben mellem grave. *Skalk* 1991:6, s. 9-11.
- Henriksen, M.B. 1991b. 3 fynske dødehuse fra romersk jernalder. *Fynske Minder* 1991, s. 29-40.
- Henriksen, M.B. 1992. Espe Nord – En midtfynsk slægtsgravplads gennem 700 år. *Fynske Minder* 1992, s. 155-157.
- Henriksen, M.B. 1998. Guden under gulvet – ofringer under fynske huse fra ældre jernalder. *Fynske Minder* 1998, s. 191-212.
- Henriksen, M.B. 2003. Regisse kilde ved Frørup – om kombinationen af skriftlige, arkæologiske og hellige kilder. *Nyborg – før og nu* 2002, s. 3-30.
- Henriksen, M.B. 2005. Danske koge-gruber og koge-grubefelter fra yngre bronzealder og ældre jernalder. I: L. Gustafson, T. Heibreen & J. Martens (red.): *De gåtefulle kokegruber. Kokegropseminaret 31. november 2001.* Varia 58. Oslo, s. 77-102.
- Henriksen, M.B. 2009a. *Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn. Bind I. Tekst og bilag.* Fynske Jernaldergrave bd. 6,1. Fynske Studier 22. Odense.
- Henriksen, M.B. 2009b. *Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn. Bind II. Katalog.* Fynske Jernaldergrave bd. 6,2. Fynske Studier 22. Odense.
- Henriksen, M.B. 2010. Gold deposits in the Late Roman and Migration Period landscape – a case study from the island of Funen (Fyn), Denmark. I: U. Lund Hansen & A. Bitner-Wróblewska (red.): *Worlds Apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age. Network Denmark-Poland, 2005-2008.* Nordiske Fortidsminder. Serie C, Vol. 7. København/Warszawa 2010, s. 389-432.
- Henriksen, M.B. & X. Pauli Jensen 2007. Krigsbytteofferfundet fra Villestofte – et lille fund med store perspektiver. *Fynske Minder* 2007, s. 121-141.
- Hornstrup, K.M. 1999. Brandgrave fra yngre bronzealder. Muligheder og perspektiver. *KUML* 1999, s. 99-145.
- Härke, H. 2001. Cemeteries as places of power. I: M. de Jong & F. Theuws (red.): *Topographies of Power in the Early Middle Ages*, s. 9-30. Leiden.
- Ilkjær, J. 1990. *Illerup Ådal 1. Die Lanzen und Speere. Textband.* Jutland Archaeological Society Publications XXV:1. Højbjerg.
- Iversen, R.B. 2008. Lanser og spyd. I: C. Adamsen, U. Lund Hansen, F.O. Nielsen & M. Watt (red.): *Sorte Muld.* Rønne, s. 76-81.
- Iversen, R.B. 2010. *Kragehul Mose. Ein Kriegsbeuteopfer auf Südwestfünen.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 73. Højbjerg.
- Jankuhn, H., H. Nehlsen & H. Roth (red.) 1978. *Zum Grabfrel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Untersuchungen zu Graubraub und „haugbrot“ in Mittel- und Nordeuropa.* Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Phil. hist. Klasse III/113. Göttingen.
- Jaskanis, J. 2005. *Krupice. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Ostpolen.* Monumenta Archaeologica Barbarica. Tomus X. Warszawa.
- Jensen, M.L. 2006. Kastrup-fundet ved Gram i Sønderjylland – en fyrstelig grav fra ældre romersk jernalder? *Arkæologi i Slesvig/Archäologie in Schleswig* 11, s. 45-58.
- Jensen, X. Pauli 2009. From fertility rituals to weapon sacrifices. The case of the south Scandinavian bog finds. I: U. v. Freedon, H. Friesinger & E. Wamers (red.): *Glaube, Kult und Herrschaft. Phänomene des Religiösen im 1. Jahrtausend n. Chr. in Mittel- und Nordeuropa.* Akten des 59. Internationalen Sachsensymposiums und der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im Mitteldonauraum. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte Band 12. Bonn, s. 53-64.
- Kaliff, A. 1997. *Grav och kultplats. Eskatologiska föreställningar under yngre bronsålder och äldre järnålder i Östergötland.* Aun 24. Uppsala.
- Kaliff, A. 2005. The Grave as Concept and Phenomenon. Reflections on the relation between archaeological terminology and interpretation. I: T. Artelius & F. Svanberg (red.): *Dealing with the Dead. Archaeological Perspectives on Prehistoric Scandinavian Burial Ritual.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 65. Ödeshög, s. 125-142.

- Kaul, F. 1994. Ritualer med menneskeknogler i yngre stenalder. *KUML* 1991-92, s. 7-49.
- Kjærum, P. 1970: Jættestuen Jordhøj. *KUML* 1969, s. 9-66.
- Klindt-Jensen, O. 1953. *Bronzekedelen fra Brå*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter III. Højbjerg.
- Klindt-Jensen, O. 1957. *Bornholm i folkevandringstiden og forudsætningerne i tidlig jernalder*. København.
- Klindt-Jensen, O. 1978. *Slusegårdgravpladsen II. Bornholm fra 1. årh. f. til 5. årh. e.v.t. Beskrivelse af oprindelig overflade og grave*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV, 2. Højbjerg.
- Kristiansen, D.H. 2007. Bag markens navne. *Skalk* 2007:4, s. 8-10.
- Krogh, K. 1993. *Gåden om Kong Gorms Grav. Historien om Nordhøjen i Jelling. Vikingekongernes monumenter i Jelling*. Bind I. København.
- Krogh, K. & B. Leth-Larsen 2007. *Hedensk og Kristent. Fundene fra den kongelige gravhøj i Jelling. Vikingekongernes Monumenter i Jelling*. Bind II. København.
- Lind, B. 1991. Gravformer og gravskikke. I: S.H. Andersen, B. Lind & O. Crumlin-Pedersen (red.): *Slusegårdgravpladsen III. Gravformer og gravskikke*. Bådgravene. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV, 3. Højbjerg, s. 13-92.
- Lindeblad, K. & M. Petersson 2009. Riter vid berg, block och vatten. Om utgrävningarna vid Abbetorp i västra Östergötland. I: A. Carlie (red.): *Järnålderens rituella platser. Femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens i Nissaström den 4-5 oktober 2007*. Lund, s. 101-138.
- Lund, J. & O. Madsen 1990. Brå. *Arkæologiske Udgravninger i Danmark* 1989, nr. 337. København.
- Madsen, O. 1999. Hedegård – a rich village and cemetery complex of the Early Iron Age on the Skjern River. An interim report. *Journal of Danish Archaeology* Vol. 13, 1996-1997, s. 57-93.
- Marshall, A. 2011. *Patterns of Burning over Archaeological Sites and Landscapes. Prospection and analysis*. BAR British Series 531. Oxford.
- Müller, S. 1897. *Vor Oldtid. Danmarks forhistoriske Archæologi*. København.
- Møller-Jensen, E. 2006. Den romerske villa og fyrsten ved Tjørring. Økonomiske, sociale og politiske forhold i ældre jernalder ved Herning. *Midtjyske Fortællinger* 2006, s. 67-106.
- Nicklasson, P. 1998. Ett knivigt källmaterial och bilden av smålänningen. *Fornvännen* 1998/3, s. 153-165.
- Noy, D. 2000. Building a Roman Funeral Pyre. *Antichthon* 34, s. 30-45.
- Norling-Christensen, H. 1954. *Katalog over Ældre Romersk Jernalders grave i Århus Amt*. Nordiske Fortidsminder. Fjerde bind. København.
- Olesen, M.W. & H. Rostholm 2004. Guld fra Tjørring. *FRAM* 2004, s. 9-27.
- O'Shea, J. 1984. *Mortuary Variability. An Archaeological Investigation*. Studies in Archaeology. Orlando.
- Pearson, M. Parker 1993. The Powerful Dead: Archaeological Relationships between the Living and the Dead. *Cambridge Archaeological Journal* 3:2, s. 203-229.
- Pedersen, S.L. 2012. Møllested Bro I. Mellem bønder og krigere. I: L. Heidemann Lutz & A.B. Sørensen (red.): *Med graveske gennem Sønderjylland. Arkæologi på naturgas- og motorvejstracé*. Årbog for Museum Sønderjylland 2012. Haderslev, s. 66-78.
- Pedersen, S.L. 2015. Møllested Bro I – en sønderjysk gravplads fra ældre romersk jernalder med både mænd, kvinder og børn. I: P. Foss & N.A. Møller (red.): *De dødes landskab. Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark. Beretning fra et colloquium i Ribe den 19.-20. marts 2013*. Arkæologiske Skrifter 13. København, s. 145-153.
- Rasmussen, B.M. 2010a. Bådgrave og gravplyndringer. I: B.M. Rasmussen (red.): *Slusegårdgravpladsen V. Fundoversigt og genstandstyper*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV, 5. Højbjerg, s. 56-62.
- Rasmussen, B.M. 2010b. Våben og sporer. I: B.M. Rasmussen (red.): *Slusegårdgravpladsen V. Fundoversigt og genstandstyper*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XIV, 5. Højbjerg, s. 345-400.
- Rostholm, H. 1977: En grav fra ældre romersk jernalder ved Øster Troelstrup i Avlum sogn, Vestjylland. *Antikvariske Studier*, s. 131-142.
- Rowe, J.H. 1962. Worsaae's Law and the Use of Grave Lots for Archaeological Dating. *American Antiquity* vol. 28, Oct. 1962, s. 129-137.
- Runge, M. 2010. Kildehuse II. Gravpladser fra yngre bronzealder og vikingetid i Odense Sydøst. *Fynske Studier* 23. Odense.
- Siemen, P. & I. Stoumann 1996: Fremmede forbindelser. I: I. Stoumann, P. Siemen, B. Poulsen, N.J. Poulsen, K.-E. Frandsen & H. Meesenburg (red.): *Før byen kom... Esbjergs historie bind 1. Tiden indtil 1850*. Esbjerg, s. 91-102.
- Skaarup, J. 1976. *Stengade II. En langelandsk gravplads med grave fra romersk jernalder og vikingetid*. Meddelelser fra Langelands Museum. Rudkøbing.
- Stjernquist, B. 1989. Arkeologisk material som belägg för religion. Tolkningen som problem. I: L. Larsson & B. Wyszomirska (red.): *Arkeologi och religion. Rapport*

- från arkeologidagarna 16-18 januari 1989. Report Series No. 34. Lund, s. 57-66.*
- Thomsen, C.J. 1836. *Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed*. København.
- Thorsen, S. 1978: Hustofte og Flintegård. To yngre romertids keramikfund fra Odsherred. *Antikvariske Studier* 2, s. 35-46.
- Thrane, H. 1994. Goldene Schwertteile der Völkerwanderungszeit aus Gudme auf Fünen, Dänemark. I: H. Keller & N. Staubach (red.): *Iconologia Sacra. Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas*. Berlin, s. 106-117.
- Thrane, H. 2004. *Fyns Yngre Bronzealdergrave*. Fynske Studier 20. Odense.
- Thrane, H. 2009. Weg und Grab. Ein Beispiel von Gudme auf Ostfünen. I: S. Brather, D. Geuenich & C. Huth (red.): *Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*. Reallexicon der Germanischen Altertumskunde. Band 70, 179-204. Berlin-New York.
- Vedel, E. 1897. *Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager*. København.
- Wegewitz, W. 1962. *Der Urnenfriedhof von Ehestorf-Vahrendorf im Kreise Harburg aus der vorrömischen Eisen- und der älteren römischen Kaiserzeit*. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen. Band 6. Hildesheim.
- Wegewitz, W. 1964. *Der Urnenfriedhof von Hamburg-Marmstorf*. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, Band 7. Hildesheim.
- Wegewitz, W. 1965. *Der Urnenfriedhof von Hamburg-Langenbek*. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, Band 8. Hildesheim.
- Wegewitz, W. 1972. *Das langobardische Brandgrabfeld von Putensen, Kreis Harburg*. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen, Band 10. Hildesheim.
- Wegewitz, W. 1973. *Der Urnenfriedhof der älteren und jüngeren vorrömischen Eisenzeit von Putensen, Kreis Harburg*. Die Urnenfriedhöfe in Niedersachsen. Band 11, Hildesheim.
- Williams, H. 2002: Cemeteries as Central Places – Place and Identity in Migration Period Eastern England. I: B. Hårdh & L. Larsson (red.): *Central Places in the Migration and Merovingian Periods*. Papers from the 52nd Sachsen-symposium. Uppåkrastudier 6, s. 341-362. Lund.
- Weski, T. 1982. *Waffen in germanischen Gräbern der älteren römischen Kaiserzeit südlich der Ostsee*. British Archaeological Reports Int. Ser. 147. Oxford.
- Worsaae, J.J.A. 1843. *Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøje*. København.